

ИЗОЛАЦИЈА И РАСПАД КПЈ И СКОЈ-а У ВОЈВОДИНИ ЗА ВРЕМЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ ОД 1929. ДО 1931. ГОДИНЕ

Политички и организациони развој КПЈ и СКОЈ-а у Војводини¹ у периоду од завођења диктатуре 6. јануара 1929. па до провале у Суботици јануара 1932, којом су порушени и последњи остаци организације, створене до Четвртог конгреса КПЈ, налази се у дубоком превирању.

Главна оријентација илегалне комунистичке активности у означеном раздобљу била је да се разбије политика и пракса режима диктатуре да насилно успостави социјални мир у оквиру насилног гушења националних супротности, то јест да угуши класну борбу разним мерама економско-политичког обесправљивања радничке класе у целини и да угуши њене револуционарне субјективне снаге суровим прогоном КПЈ и СКОЈ-а. Насупрот паролама о нужности подстицања и предвођења народног и радничког отпора диктатури и његовог уздицања до револуционарне оружане борбе за свргавање режима диктатуре и укидање капиталистичког друштвеног система, дошло је до политичке изолације и организационог разбијања КПЈ и СКОЈ-а. Практична делатност КПЈ и СКОЈ-а све више се сводила на просто одржање организација и њихову агитационо-пропагандну активност. Такав развој догађаја био је сав у знаку снажне унутрашње идејно-политичке борбе за прилагођавање новонасталим околностима, у којој су од КПЈ отпадали сви они који нису могли да напусте преуске и преживеле облике борбе и у којој нова борбенија генерација револуционара у напорима да се пробије доживљује тешке (али привремене) поразе.

У време непосредно уочи диктатуре било је очигледно да је однос снага у класној борби почео да се помера у корист радничке класе, тачније у корист револуционарног крила радничког покрета. У Војводини се то испољавало снажним јачањем Независних синдиката. Број месних радничких синдикалних већа порастао је у раздобљу од 1926. до 1928. године са 5 (Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Панчево и Сомбор) на 11 (Стари Бечеј, Ада, Сента, Стара Кањижа, Бачка Топола и Вршац). Најизразитији пример раста је Савез пољопривредних радника Југославије, који је углавном деловао у Војводини и који је у ствари био организација Мађара беземљаша (95% чланства, претежно као последица дискриминације у вези с аграрном реформом).² До краја 1925. имао је само три подружнице, а затим је за три године нарастао на 56 подружница. Осим тога, поред синдикалне штампе на српскохрватском, у Суботици је на мађарском језику из-

¹ У територијалном разграничену делатности КПЈ и СКОЈ-а Војводину у овом тренутку сачињавају Банат и Бачка.

² Резултати истраживања Миленка Палића, сарадника Историјског архива Покрајинског комитета СКС за Војводину, (у даљем тексту: ИАПКВ, изнети у раду (у рукопису) Савез пољопривредних радника Југославије, 13.

даван лист (*Szervezett Munkás*) (Организовани радник) у склопу доста значајне издавачке делатности на мађарском језику (радничко-сељачки календари, мајски списи, радничка библиотека итд.) Крајем 1928. почело се у Осијеку са издавањем листа на немачком језику (*Organisierter Arbeiter*) (Организовани радник), рачунајући на јачање утицаја револуционарног крила радничког покрета код пролетаријата немачке народности, пре свега пољопривредног. Општински избори 1927. су такође дали значајне резултате у погледу јачања револуционарног крила радничког покрета и јачања борбеног политичког савеза радника и сељака. Многи кандидати са листе Републиканског савеза радника и сељака, иза које се у ствари крила КПЈ, ушли су у општинске одборе: у Бачком Петровом Селу 20, Бездану 17, Куманима 16, Пачиру 15, Старој Моравици 12, Бачкој Тополи 11, Малом Иђошу и Горњој Мужљи по 9, Зрењанину и Торди по 8, Суботици 7, Сенти 5, Сомбору 3 итд. Укупно је у Банату и Бачкој било око 300 одборника са поменуте листе. То су готово све били Мађари чланови Савеза пољопривредних радника Југославије.³

За три године отворене шестојануарске диктатуре, према непотпуним подацима било је 64 процеса комунистима и активистима Независних синдиката из Војводине, то јест из Баната и Бачке (у свака четири месеца седам процеса).⁴ Осим тога, постоје многобројни спискови сумњивих лица са подацима о превентивним претресима и хапшењима. У 49 места у Банату и бачком Потисју евидентирано је према непотпуним подацима 745 непоузданих и сумњивих лица. Међу њима је још 376 Мађара, дакле 50%. Другу половину чине највећим делом Срби, затим Немци, Словаци, Хрвати, Румуни, Јевреји, а има и бугарских и руских емиграната. У погледу разлога за непоузданост и сумњу, далеко највећем броју се приписује да су комунисти или склонили комунизму (454—61%), али је уочљиво да се један део Мађара евидентира због великомађарског шовинизма и иредентизма. У 31 месту дошло је 1929. до претреса, а у 20 места до хапшења људи због стварне или претпостављене комунистичке активности. Укупно је ухапшено, суђено и осуђено те године најмање 138 особа, 1930. 78, а 1931. 61 особа (укупно, дакле, најмање 272 ухапшена, суђена и осуђена у вези са комунистичком активношћу). Казне су се кретале од три месеца до 20 година затвора, строгог затвора или робије.⁵ У југословенским размерама нису били ретки случајеви убиства комуниста. Овим мерама, рачунајући ту и забрану рада Независним синдикатима, био је не само званично и формално прекинут рад подружница и месних синдикалних већа ових синдиката у Војводини већ је највећи број људи окупљених у њима био готово потпуно растурен. Била је довољна и најмања сумња у комунистичку активност, а таквом се проглашавало свако и најмање окупљање или покретање социјалних питања од стране чланова забрањених синдиката, па да се преузму мере терора и прогона: претреси, хапшења итд. Један део синдикалних активиста био је привремено онемогућен у деловању одређивањем принудног боравка у завичајном месту. Осим тога, под

³ Исто, 69.

⁴ Овде су збројени просеци за које по савременој штампи и на други начин знамо да су вођени у окружним судовима у Новом Саду, Суботици, Сомбору, Зрењанину, Кикинди, Панчеву (односно Белој Цркви), као и пред Државним судом за заштиту државе.

⁵ ИАПКВ, бр. 7700—7702, 7704, 7705, 7708, 7712, 7715—7721, 9982, 15737, 18398, 18776; Историјски архив АП Војводине (у даљем тексту: ААПВ), фонд Краљевске банске управе Дунавске бановине (даље КБУДБ) II-14172/30; судски процеси, мемоарска грађа. Многобројне али још несабрране податке о овоме садржи фонд Дунавске бановине (II одељење), фондови средских начелства и градских поглаварстава. У овом погледу веома је карактеристичан извештај великог жупана београдске области Министарству унутрашњих послова. Одељењу Јавне безбедности о претресу комуниста током јула 1929. (ААПВ, фонд КБУДБ II-14172/30.)

притиском свих тих мера терора и прогона, један део синдикалних активиста отишао је у емиграцију. Чести и често масовни процеси комунистима разбили су многа руководства КПЈ и СКОЈ-а и њихове организације. Револуционарно крило радничког покрета у Војводини било је тако у организационом и акционом погледу прилично онеспособљено.

Упоредо с тим вршена је, на владину иницијативу, ревизија радничког заштитног законодавства. Права сврха ове акције за владајућу класу била је у томе да се терети економске кризе пребаце на леђа радничке класе и радног народа. Поступци којима је то имало да се учини и којима је због тога ваљало дати законски облик и снагу били су у првом реду продужење радног дана, а затим смањивање удела послодавца у финансирању радничког осигурања, повећање радничког удела у финансирању осигурања, сужавање осигураничких права и друго. О висини наднице није било никаквог законског прописа, па је она била резултат потпуно слободне игре на тржишту и класне борбе, то јест у датим условима је и номинално и реално падала уз истовремено смањење броја уопслених, односно повећање броја незапослених. Све је то било потпуно у складу са ставом у владином програму да ревизија радничког заштитног законодавства има да се врши тако „да буде једна органска и хармонична целина за заштиту рада и омогућавање сарадње између послодавца и радника“ (подвукао — Ђ.М.)⁶

Улога реформистичких синдикалних организација које влада није забранила, то јест њихових вођа у вези с ревизијом радничког заштитног законодавства веома је карактеристична за њихову идеолошко-политичку физиономију. Они су се на речима залагали за строгу примену постојећих законских прописа, што је као став у датој ситуацији било сасвим позитивно, и са тог становишта се на речима одлучно опирали ревизији уопште, а практично су сарађивали у том послу с владом. Веома је упадљиво да су они при том упорно ширили уверење да ће управо влада и њени органи ипак водити рачуна и о радничким интересима. Међутим, сама чињеница да су се вође ових синдикалних организација, нарочито у оквиру УРССЈ, ангажовале на речима против ревизије далеко је више с њихове стране коришћена за омасовљење и даље јачање својих организација на рачун гушења револуционарног крила радничког покрета, у чему је било резултата. Према неким подацима, број чланова УРССЈ од 1928. до 1931 креће се овако⁷:

1928.	25.921
1929.	22.114
1930.	31.150
1931.	28.496

То је са своје стране било израз ширења илузија у владу да ће заиста решавати неке крајње заоштрене друштвено-политичке супротности и умртвљавало је отпорну снагу радничке класе против жестоког налета реакције. Тако је режим шестојануарске диктатуре имао вредног помагача и пуно успеха у спровођењу своје политике насилног завођења социјалног мира. У том смислу вође УРССЈ и реформистичких синдиката уопште заиста су биле слуге режима.

У вези с насилним завођењем социјалног мира имамо у радничком покрету у овом тренутку још једну појаву, коју је нужно макар поменути, ако већ због недостатка литературе о њој није могуће дати подробније образложење. Реч је о томе да је током прве половине 1930, управо у јеку великих јавних и тајних расправа о ревизији целокупног радничког заштитног законодавства, дошло до стварања Ју-

⁶ Политика (Београд) 22. III 1909, 1—2.

⁷ ИАПКВ, бр. 20333.

гословенских националних радничких синдиката (ЈНРС) који су на својој застави отворено истакли парољу социјалног мира⁸, то јест отворене и најчвршће сарадње са владом и послодавачким организацијама. Личности које су се јавиле као непосредни организатори ових синдиката биле су морално политички скроз несигурне и у радничком покрету компромитоване, као што су Стојан Станковић⁹, Павле Татић¹⁰ и други. Појава ових синдиката заједно са трвењем и неслогом међу реформистичким синдикатима у оквиру УРССЈ значила је у ствари наставак и јачање процеса распадања реформистичког крила радничког покрета. Са једног ширег становишта можемо приметити да је неразвијена југословенска копиталистичка привреда осетила у кризи сву опасност која јој прети од земаља са развијеном капиталистичком привредом, па је активност ЈНРС у правцу затварања радничког покрета у државне оквире и његовог отвореног оријентисања на политику класног мира управо добродошла као помоћ у борби за опстанак у кризи.

Године 1929—1931. преломне су у целокупном развоју југословенског буржоаског друштва, јер се под дејством велике економске кризе распада систем либералног капитализма и „улази у нову развојну фазу: проширивање сектора државног капитализма, организирана сарадња државног и приватног капитализма у пословима, монополна приватна, државна и мјешовита организација капитализма“¹¹. Све је то, наравно, знатно мењало околности за развој класне борбе и илегалне комунистичке активности.

Идеолошко-политичке смернице делатности КПЈ у време Четвртог конгреса и њихово примењивање и развијање у условима диктатуре

Основа и оквир делатности КПЈ и СКОЈ-а у време непосредно пре и после Четвртог конгреса КПЈ била је изградња јединственог фронта радних слојева, радничке класе и сељаштва, у борби за прогресивно разрешавање националних и уопште друштвених супротности. У време до Четвртог конгреса КПЈ, односно до успостављања режима шестојануарске диктатуре, та активност има успеха.

У свом идеолошко-политичком sazревању и организационом jaчању КПЈ је у својој делатности све више полазила од стварног стања и положаја радничке класе у Југославији. Тако Филип Филиповић, водећи расположиве статистичке податке, износи да број најамних радника и радница представља само 10% од укупног броја становника¹², а да је од укупног броја најамних радника и радница године 1928. у синдикатима организовано само 5%, и то у реформистичким у апсолутним бројевима око 20.000, у Независним око 22.000

⁸ Види лист *Рад и труд* (Београд), орган Југословенских националних радничких синдиката, за 1930. годину.

⁹ Стојан Станковић, кројачки радник, до септембра 1925. био је истакнути функционер у револуционраном крилу радничког покрета — секретар Савеза радника одјевне индустрије и обрта Југославије (у оквиру Независних синдиката). Септембра 1925. учествује у инсценираном уједињењу реформистичких и независних синдиката (до уједињења у ствари није дошло иако се водила обострана акција у том правцу). Тада постаје секретар истог струковног савеза у оквиру УРССЈ, али 1927. напушта и ову организацију.

¹⁰ Павле Татић, типограф, један од истакнутих руководиоца социјал-демократског покрета у Војводини. Од 1925. почиње да се одваја од овог покрета и постаје лумпенпролетер.

¹¹ Dr Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941*, Zagreb 1952, 45.

¹² F. Filipović, *Izabrani spisi*, knj. I, Beograd 1963, 195, чланак „Балкан и међународни империјализам“.

и у неутралним око 9.000¹³, са тенденцијом повећања броја чланова Независних синдиката како на рачун реформистичких и неутралних, тако и на рачун броја синдикално неорганизованих. Осим тога, у партијским документима се тврди, на основу анализе социјално-економске структуре, да је пролетаријат под јаким притиском ситносопственичких слојева, ситнобуржоаске стигије¹⁴, што отежава процес његовог класног sazревања. Овакво стање оцењено је као извор осетних тешкоћа и грешака у идеолошко-политичком и организационом деловању и развиту КПЈ. Веома је мали утицај КПЈ на радничку класу и на све остале радне слојеве, док руководеће позиције у сељачким и национално-револуционарним покретима држи буржоазија; састав партијског чланства не задовољава, јер је веома мало индустријских и пољопривредних пролетера; идеолошко-политички ниво партијског чланства је низак итд. Због свега тога КПЈ је настојала да на своју страну освоји већину радничке класе, у првом реду индустријског радништва, и уједно да од буржоазије освоји руководеће позиције у сељачким и тзв. национално-револуционарним покретима. Четврти конгрес КПЈ, крајем 1928, сав се био посветио анализи и оцењивању резултата у спровођењу ових задатака и одређивању смерница за њихово даље спровођење.

С тим у вези конгрес је нашао „да упркос знатног пораста активности иницијативе партије за последње време, њена целокупна делатност, повезаност и јединственост акције и сувише је слаба и незадовољавајућа. Социјална структура партије јако се мало поправила, тако да партија још није у довољној мери повезана с пролетаријатом најважнијих индустријских грана. Индустријски пролетаријат није постао главни фактор, који је једино способан да одбије ситно-буржоаски утицај на партију“¹⁵ који је био извор многим нездравим поја-

У вези са националним супротностима, од посебног је значаја став Четвртог конгреса КПЈ да треба радити на остварењу права нација и националних мањина на самоопредељење до отцепљења, нарочито наглашавајући при том отцепљење, што је захтевало да се практично ради на разбијању Југославије. Овај је став произлазио из гледања на Југославију као на искључиво версајску вештачку творевину међународног империјализма. То је у ствари био Коминтерни став у том тренутку. У резолуцији о привредном и политичком положају Југославије и о задацима КПЈ каже се да је северна Војводина мађарска територија, анектирана Југославији Тријанонским уговором о

¹³ Исто, 119, чланак „Комунистичка партија Југославије“.

¹⁴ Класна борба, бр. 10—12 (Дец. 1928—Јан. 1929), 103 и даље, „Резолуција о привредном и политичком положају Југославије и о задацима КПЈ“.

¹⁵ Класна борба, бр. 10—12 (Дец. 1928—Јан. 1929), 120.

вама и тенденцијама од којих су се најопаснијим сматрала тзв. десна скретања која се испољавају:

- „1. у политичкој пасивности партије;
2. у политичкој расцепканости, у невођењу јединствених акција истовремено у целој земљи;
3. у тежњама да унитарни синдикати у својој делатности буду потпуно независни од партије;
4. у недовољној самосталности КПЈ, у несхватању руководеће улоге пролетаријата према сељаштву и ситној буржоазији, у подрепашкој политици;
5. у неразумевању потребе, да КПЈ мора увек да покаже своје политичко лице;
6. у прилагођавању постојећим законима, у преостацима с.д. „легализма“;
7. у подцењивању нелегалне литературе и нелегалног рада;
8. у подцењивању тактике јединственог фронта одоздо;
9. у неразумевању националног и сељачког питања;
10. у млигавом реагирању на међународне догађаје итд.“¹⁶

¹⁶ Исто, стр. 103—104.

миру.¹⁷ Али упоредо, у резолуцији се каже и ово: „Признајући ма-ђарској националној мањини у северној Војводини право на отцепљење и борећи се против свију врста националног угњетавања над војвођанским Мађарима и Немцима, Партија истиче да мађарски радници и сељаци немају очекивати своје ослобођење од енглеских империјалиста и Хортијевог режима, већ само од заједничке борбе с радницима и сељацима осталих угњетених нација Југославије, а у првом реду са српским радницима и сељацима против владајућег режима националног и класног угњетавања, као и против савезника тога режима, мађарске и немачке буржоазије у Војводини.“¹⁸ С тим у вези у резолуцији се даље каже: „Истовремено партија треба да одлучно сузбија националистичка настројења, која отежавају класно спојање пролетаријата разних нација Југославије и искоришћавање националног угњетавања од владајуће буржоазије и буржоазије угњетених нација за сијање неповерења између радништва и сељаштва владајућих и угњетених нација, да би се на тај начин спречило њихово уједињење у бор бипротив буржоазије.“¹⁹

Успостављање шестојануарске диктатуре руководство КПЈ оценило је као „нови период борбе пролетаријата за хегемонију у националном и сељачком питању“²⁰ и као „објаву рата хрватском и другим угњетеним народима, радном сељаштву и пролетаријату“²¹, па је овако замишљало даљи развој догађаја:

„Као одговор на грађански рат који је војна диктатура објавила угњетеним нацијама (у првом реду Хрватима), сељаштву и пролетаријату доћи ће, без сумње, до отпора и одбрамбених борби радних маса. У вези с новом ситуацијом појачаће се активност партизанских одреда у свима областима, доћи ће до оружаних сукоба сељака с полицијом, жандармеријом, војском. Зато је наша Партија поставила себи задатак да политички подржи сељачке акције, координирајући их и повезујући их с борбом градског пролетаријата. Тежиште партијског рада сада је у масовном раду, у активизацији пролетаријата, у политичкој мобилизацији радничке класе, сељаштва, угњетених нација и ситне градске буржоазије ради вођења оружане борбе за свргавање војне диктатуре.

У новој ситуацији, нашој партији је јасно да војна диктатура отвара перспективу оружаног устанка у Југославији. Зато је Партија узела курс на припрему маса за свргавање војне диктатуре путем оружане револуционарне борбе [..]

[..] партија управо у садашњем моменту треба да напне све своје снаге, да учествујући најактивније у борби против хегемонистичке срб. буржоазије раскринкавајући стварно издајничку улогу хрв. буржоаз. и буржоазије других угњетених народа и разобличавајући демократске и парламентарне илузије у масама — осваја већину радничке класе и камен по камен изгради Савез радника и сељака [..]

Све чланове партије и омладине треба да прожме увјерење, да је управо данас, у данашњим условима, ова задаћа најактуелнија. Ако партија пропусти данашњу ситуацију и не успије, не успостави борбени фронт радника и сељака, требаће јој цијели низ година, да ту задаћу доцније изврши [..]

Свако противљење овоме раду, сваку отворену или скривену саботажу нелегалне дјелатности треба жигосати као најгору форму опортунизма у нашим редовима. Жртава ће без сумње много бити. Али се борба не може замислити без жртава.“²²

¹⁷ *Историјски архив КПЈ* том II, Београд 1949, 154.

¹⁸ Исто, 163.

¹⁹ Исто, 163—4.

²⁰ F. Filipović, *Izabrani spisi*, knj. II, Beograd 1963, 496, чланак „Међународни карактер државног удара у Југославији“.

²¹ Исто, 493.

²² Исто, 497: *Пролетер*, бр. 1 (март 1929) 3, 4, чланак „Освајајмо масе“.

Кроз прогласе и летке ЦК је подстицао бунт угњетених националности. У вези са Војводином посебна пажња се увек поклања Мађарима, указивањем на њихов неравноправан положај и на јаку и грубу денационализаторску политику и праксу власти. Али у агитационо-пропагандним паролатама у вези са националним питањем говори се само о независној Македонији, Босни и Херцеговини, Војводини итд. Те су пароле у Коминтерни оцењене као неправилне, па се априла 1930. у коминтернином часопису *Комунистичка интернационала*, у приказу листа *Пролетер*, поводом годишњице излагања, каже да је парола о независној Војводини измишљена и шаблонска, да не узима у обзир национални састав Југославије, већ административне доратне границе различитих провинција (у којима је већ у то време национално питање имало горући карактер). Што се тиче Војводине, њено становништво већином се састоји из неколико угњетених националности: Мађара, Немаца, Хрвата итд. „Ни једна од тих националности не захтева независну Војводину”, уколико би се у њој и даље сачувале националне супротности. Оне напросто захтевају право на самоопредељење, које може бити остварено у различитим условима, у различитим облицима и границама, као, на пример, у облику присаједињења овој или оној суседној радничко-сељачкој републици итд. Жеља да се тим националностима натура стварање, независне (можда и недељиве) Војводине савршено је неозбиљна.²³

Морамо одмах рећи да мемоарска грађа, а ни остала, не указује на практичну примену горњих ставова у деловању војвођанских комуниста. Напротив, војвођански комунисти Мађари (а њих је већина у укупном броју чланова) нису улазили ни у какву сарадњу са елементима који су деловали на линији мађарског ревизионизма. Вероватно и зато што никакве, суседне радничко-сељачке републике није било, већ је постојала хортијевска Мађарска и још веома живо осећање према њеној крвавој расправи са носиоцима мађарске совјетске републике, нарочито међу бројним избеглицама.

Једно од најболнијих питања у вези с наглашеном политичком оријентацијом и повећаном потребом за масовним радом, нарочито међу радништвом, било је питање синдиката. Укидањем Независних синдиката илегална организација КПЈ и СКОЈ-а остала је без своје организоване легалне масовне подлоге и тиме је осетно стешњена у својој револуционарно-демократској активности. Покушавајући да надокнади тај губитак и његово штетно дејство на организационо-политичку активност, у условима дубоке синдикалне разједињености, слуганског и издајничког држања вођа реформистичких синдиката, а следећи ставове Коминтерне, то јест Стаљина о социјалдемократији као близнакињи фашизма, руководство КПЈ је по увођењу диктатуре логички произвело став о продужавању Независних синдиката као илегалних. Оно је при том истицало да један од главних задатака илегалног синдикалног организовања има да буде борба за поновну легализацију Независних синдиката, али је он временом занемариван. Међутим, у целој тој ствари око одржавања Независних синдиката као илегалних најважније је била коренита промена организационог принципа. Сва настојања из ранијег периода да Независни синдикати пређу са ниже еснафске форме устројства по територијалном принципу (у једном месту постојале су подружнице по струкама) на модернији, индустријски принцип организовања (стварање подружница по предузећима, које ће окупити све најамнике из једног предузећа без обзира на врсту послова којима се баве) нису уродила плодом. Сада се на томе инсистирало као на прворазредном задатку, јер је од његовог остварења зависило стварно масовно повезивање с радништвом, стварно претварање КПЈ и СКОЈ-а у масовне и утицајне политичке организације.

²³ *Комунистический интернационал* (Москва), бр. 11, 1930 (20. IV 1930).

Догађаји су се, међутим, развијали друкчије. Уместо да буде организатор и предводник масовног радничко-сељачког покрета, отпора и оружане борбе за свргавање режима диктатуре, КПЈ је, упоредо са распадом многих руководстава и организација, била суочена са чињеницом слабљења свог идеолошко-политичког утицаја на радне слојеве. Осим снажног притиска режима диктатуре, за овакав развој ствари од битног значаја је жилав отпор фракционаштва и свих видова легалистичке и уопште социјалдемократске праксе у редовима КПЈ, то јест тзв. десних скретања. Савлађивање овог отпора показало се прворазредним задатком за даљи организационо-политички развитац КПЈ и СКОЈ-а, па је већ октобра 1929. одржан пленарни састанак ЦК КПЈ, посвећен у првом реду овој ствари. У *Класној борби* тим поводом је писано:

„После IV конгреса партије одржана је само једна раширена седница политбироа. Пленум ЦК није био сазиван готово пуну годину дана. У току те године постављена су пред партију питања и задаће од толике важности да би било потребно за њихово правилно решавање сазвати партијски конгрес или партијску конференцију. Услед разних разлога, чије одстрањивање лежи ван домаћаја могућности са којима данас располаже П.Б. није било могуће сазвати конференцију, али је одржана пленарна седница ЦК, која је трајала пуну три дана...

Радничка класа свију народа у Југославији под неоспоривим руководством Комунистичке Партије Југославије, води херојску борбу против фашистичке диктатуре. Та је борба скопчана са огромним тешкоћама и везана са многим жртвама. Класна борба — то је једна форма рата. Ни један се рат не може замислити без жртава. Те би се жртве могле избећи само у том случају, ако би партија савила своју борбену заставу, ако би се увукла у дубоко подземље, ако би се одрекла од комунистичког рада у масама, ако би партија — тобоже привремено — сакрила своје политичко лице. У ствари, то би политички значило капитулацију партије пред у крви окупаном генералском чизмом.

Шести пленум ЦК у целини је потврдио линију политичког бироа партије, линију и делатност која се кретала у правцу не узмицања пред тешкоћама, не бежања са ратног поља, него у правцу мобилисања маса за пооштрену борбу против диктатуре.

Опортунистичко капитуланство и ситно-буржоаски песимизам појединих елемената у нашој партији с једне и неперестани ударци целатске сабље побешњелих диктатора с друге стране изазвали су били у последње време неко комешање, неку сумњу у појединим парт. организацијама. Је ли правилан пут којим иде наша партија? Не губимо ли улудо главе наших најбољих вођа? Не би ли било паметније, привремено саћи са пута, одморити се мало на страни, „сачекати“ док прође непогода?

Пленум ЦК дао је једнодушан отпор капитулантско-ликвидаторском расположењу, пленум ЦК решио је на слабљење борбе, не узмицање — него јачање борбе против диктатуре у свим правцима, припрему прелаза од одбране у нападај на целој линији.“²⁴

У централним партијским материјалима издатим током 1929. и 1930. наилазимо често у оквиру политичких оцена и осуда ликвидаторства и на мање-више успелије анализе њене друштвено-политичке условљености. Из њих се довољно разговетно може уочити да су опште околности у којима долази до појаве: појачана активност КПЈ и СКОЈ-а у новој, веома сложеној ситуацији, с једне стране, а, с друге, „дивљи бели терор“.²⁵ Даље се указује да су носиоци ликвидаторских тенденција „елементи којима је увијек било тијесно у редовима пар-

²⁴ *Класна борба*, год. IV (1929) бр. 15, 3—4.

²⁵ *Пролетер*, бр. 1 (март 1929), стр. 1 чланак „Војно фашистичка диктатура и наши задаци“; *Класна борба*, бр. 15, Резолуција VI пленума ЦК КПЈ. „О међународном и унутрашњем положају Југославије и о задацима КПЈ“, 34.

тије...“; то јест „елементи који су се јављали увијек тим каналом кроз који се је давила и уносила се ситно-буржоаска идеологија у нашој партији“²⁶. Заправо, „то су они другови, који се, како су то и у прошлости доказали, лако подвргавају утицају ситно-буржоаске средине, у којој живи и делује наша партија и са чијим кобним утицајем она води одлучну борбу“²⁷. Све су то људи малодушни „који капитулирају пред тешкоћама“, скептици „који не верују у стваралачке снаге радничке класе“, људи „који су изгубили револуционарну перспективу“²⁸ итд. Видови испољавања појаве су „ситно-буржоаске и опортунистичке илузије“ у краткотрајности режима диктатуре и у његову улогу „да нас тобоже припреми у што краћем року за „ново државно уређење“ и за „нови парламентарни живот...“, „из чега проистиче тактика пасивности“. То је неверовање у радничко-сељачке масе и њихову револуционарну способност, те „стога не радити у тим масама“. Мирење и прилагођавање шестојануарском режиму. Одрицање и стварно одбацавање „револуционарне класне борбе у условима војно-фашистичке диктатуре“. Одрицање „руководеће улоге пролетаријата у борби и организацији борбе против апсолутизма“. Одустајање „од нелегалног рада, од организација и мобилизације маса на борбу с апсолутизмом“. Саботажа „изградње нелегалних класних синдиката“. Појаве дезертерства. Одустајање „од издавања и ширења летака и друге литературе“. Непоковање партијским одлукама и њихово неизвршавање. Тежња „за сарадњом са социјал-фашистима“. И тако даље. На основу свега тога стално и упорно истицање става „да треба прво организационо-технички ојачати партију, па тек онда припремити масовне акције“, да је данас „извођење тих акција немогуће“, односно да треба прво створити организационо-технички апарат, па тек онда приступити „спровођењу политичке кампање у масама“. Укратко, „да треба обуставити сваки масовни рад, док се не изгради чврст нелегални апарат“²⁹. Као општа карактеристика појаве истиче се да је она наставак ранијих скретања улево и удесно, „али оно што им даје нови значај јесте, да су те опортунистичке појаве потенциране догађајима од 6. јан.“. Све оне носе „печат социјал-демократизма“ и израз су заостајања „партије од темпа развика масовног револуционарног покрета (хвостизам — трчање за догађајима)[...], што „изражава социјал-демократске тенденције“³⁰.

После VI пленума ЦККПЈ од октобра 1929. изгледало је у један мах као да је са ликвидаторским тенденцијама у начелу расправљено. Међутим, крајем 1930, на подстицај из Коминтерне, руководство КПЈ опет се бавило овим питањем, па као резултат тога имамо став да се „идеолошка борба против десничарства не сме... обуставити, она се мора даље доследно водити, систематски и енергично“³¹.

²⁶ *Пролетер*, бр. 1 (март 1929), стр. 2, „Војно фашистичка диктатура и наши задаци“.

²⁷ *Пролетер*, бр. 4 (јула 1929), стр. 10, „За партију против ликвидаторства“.

²⁸ *Класна борба*, год. IV (1929), бр. 15, Резолуција VI пленума ЦККПЈ „О међународном и унутрашњем положају Југославије и о задацима КПЈ“, 39.

²⁹ *Пролетер*, бр. 1 (март 1929), стр. 1, чланак „Војно фашистичка диктатура и наши „задаци“; бр. 4, јула 1929, „За партију против ликвидаторства“; *Класна борба*, год. IV (1929), бр. 15, стр. 10, Резолуција VI пленума ЦККПЈ „О међународном и унутрашњем положају Југославије и о задацима КПЈ“, 27; бр. 16, „Против опортунизма у нашој партији“, 13; *Комунистически интернационал* (Москва) 31. VII 1930, стр. 49, „Комунистичка партија Југославије у условима војно-фашистичке диктатуре“; *Пролетер*, бр. 15 (октобар 1930), стр. 4, „У борбу против десничарства“.

³⁰ *Пролетер*, бр. 4 (јула 1929), стр. 10, „За партију против ликвидаторства“; *Класна борба*, бр. 15, год. IV, Резолуција VI пленума ЦККПЈ „О међународном и унутрашњем положају Југославије и о задацима КПЈ“, 35.

³¹ *Пролетер*, бр. 15 (октобар 1930), стр. 4, „У борбу против десничарства“.

Упоредо са начелном и практичном расправом са ликвидаторским тенденцијама и појавама, у политичкој активности КПЈ даду се заштити настојања да партија гради своју организационо-политичку делатност на искоришћавању горућих животних питања радних слојева као што су: забрана Независних синдиката, ревизија радничког заштитног законодавства, незапосленост, све немилосрдније изабљивање дечје и женске радне снаге, слуганство вођа реформистичких синдиката према режиму, ликвидација аграрне реформе, селачки дугови, колонизација Македоније и Косова, насилна југословенска интеграција уопште, издаја вођа СДК и буржоаске опозиције уопште итд.³² Та оријентација на политичко искоришћавање горућих животних питања радних слојева свакако је један од важних чинилаца да се у њеном спровођењу баца тежиште на одређене видове и начине политичког деловања, који су од битног значаја за смер даљег развојка у организационо-политичком погледу. Тако је на октобарском пленуму ЦККПЈ и на проширеној седници Политбироа ЦККПЈ од марта 1930. истакнуто да „нашом полазном тачком при задобијању основне масе радничке класе треба да буду наши делимични захтеви (за повећање надница, за скраћивање радног времена, против саботаже радничког законодавства, за помоћ беспосленима, јефтине радничке станове итд.), који произлазе из свакодневних нужда радничке класе повезујући их са борбом за рушење генералско-фашистичке диктатуре“.³³ Половином 1930. у Коминтерни се „опширно расправљало о положају у Југославији, о тешком стању радног народа и о његовој борби, коју он под руководством КПЈ води за своје ослобођење“³⁴, па је поред осталог речено да су према КПЈ „знатно порасле симпатије најширих слојева радних маса“³⁵, али да „тим пораслим симпатијама маса према Партији није одговарала делатност Партије да те масе организује и руководи њима у борби“³⁶ и да се тај „несразмјер између појачаних симпатија маса и способности Партије да их окупи и предводи“³⁷ испољио у последње време нарочито оштро. Даље је речено да је то „основни недостатак Партије у последње вријеме“³⁸ и да „ова чињеница није била оцијењена како треба у одлукама Октобарског Пленума, а нарочито мартовске проширене сједнице Полит. Бироа Ц.К.К.П.Ј., због чега нису биле предузете одговарајуће мјере за ликвидацију или бар смањење тога несразмјера“.³⁹ Једна од основних слабости с тим у вези била је неспособност да се „у појединим питањима борбе правилно конкретизује и спроводи“⁴⁰ основна политичка линија. „Парола оружаног устанка истицана је као агитационо пропагандна парола, но Ц.К. је каткада допуштао грешке нејасним формулисањем те пароле због чега се је могло ту пароли погрешно тумачити као да је она већ данас акциона парола. „Парола оружаног устанка остаје у снази као парола широке масовне агитације, али не као парола акције [. . .]“⁴¹

Објашњавајући овакав став руководство КПЈ поново упућује комунисте на „јачање економских борби за делимичне захтеве на бази тактике јединственог фронта одоздо“.⁴² Ради тога ваља са радницима

³² Вид. писање *Пролетера* и *Класне борбе* у времену од 1929—1931.

³³ *Класна борба*, бр. 15, стр. 28, Резолуција VI пленуму ЦККПЈ „О међународном и унутрашњем положају Југославије и о задацима КПЈ; вид. и *Пролетер*, бр. 12 (I. V 1930), стр. 1, Резолуција проширене седнице политбироа ЦККПЈ.

³⁴ *Пролетер*, бр. 14 (септембар 1930) „О борби и задацима КПЈ“.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто, стр. 2.

⁴¹ Исто.

⁴² *Пролетер*, бр. 15, стр. 3, (октобар 1930), „О наоружаном устанку“.

по предузећима уобличавати „акциони програм наших најближих 5—6 захтева“⁴³ и формирати одборе јединственог фронта одоздо. „О овим најближим захтевима мора се дискутовати на радничким зборовима, а тамо где је то немогуће, онда о њима расправљати по мањим групама. Коначна израда ових делимичних захтева треба да буде дело самих радника. Ради остварења ових делимичних захтева треба, дакле, стварати радничке одборе, органе јединственог фронта одоздо, по предузећима.“⁴⁴ „На бази програма ових наших конкретних захтева, програма јединственог борбеног фронта одоздо, на бази припремања економских покрета и борби против капиталистичке офанзиве, ми можемо да створимо борбене, штрајкашке одборе по предузећима, радничку самоодбрану, независне синдикате, црвене синдикалне поверенике.“⁴⁵ „Напред на посао! У масе, у предузећа ради дезорганизовања, слабљења и рушења крвавог савеза: капиталиста, војно-фашистичке диктатуре и социјал-фашиста!“⁴⁶ С тим у вези критикују се организације и руководства, помињу се директно случајеви из Србије и Војводине, која у својим писаним материјалима, ледима и листовима, запостављају истицање делимичних захтева, па се каже: „Још се свуда не схваћа да је у данашњим данима велике економске кризе, упоредо са организационим питањима питање борбе за делимичне захтеве радних маса — она главна одлучујућа алка за коју се треба ухватити.“⁴⁷ Али при том водити рачуна о томе да се тактика и парола јединственог фронта одоздо не изједначи са паролем: „Ступајте у комунистичку партију!“⁴⁸ „Јединствени фронт одоздо и курс на масовну партију јесу два важна предуслова за придобијање већине радничке класе на страну комунистичке партије.“⁴⁹

Крајем 1931. у вези са радом по синдикалној линији први пут се помиње Црвена синдикална опозиција⁵⁰ као тело које постоји „унутар противничких синдиката“.⁵¹ Касније се говори о „револуционарној синдикалној опозицији у реформистичким фашистичким и неутралним синдикатима“⁵². Упоредо с тим упућује се на искоришћавање „свих легалних и полулегалних могућности стварањем помоћних легалних организација, спортских културних и т.сл.“⁵³ Ове измене у синдикалном раду дошле су на подстицај VIII пленума Централног савета Профинтерне (синдикалне интернационале), одржаног у Москви децембра 1931, где је речено „да револуционарни синдикални покрет не може да покрене широке масе у борбу, не може да се претвори у масовни покрет, не може да придобије на своју страну решавајуће слојеве пролетаријата неучврстивши се у предузећу. Стога је овај VIII пленум Профинтерне поставио као главни задатак свима својим секцијама — да одважно развијају све форме економске борбе, припремајући је ваљано и да свестрано учвршћују, проширују и стварају самостални револуционарни синдикални покрет, претварајући револуционарне синдикате и синдикалну опозицију у праве масовне организације. А ради тога неопходно је потребно — брзо се учврстити на предузећу, спровести преокрет у раду унутар реформистичких син-

⁴³ *Пролетер*, бр. 16 (новембар 1930), стр. 2, „Капиталисти, војно-фашистичка диктатура и социјал-фашисти“.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, стр. 4, О нашим делимичним захтевима.

⁴⁸ Исто, стр. 5, О јединственом фронту одоздо.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ *Пролетер*, бр. 22 (децембар 1931), стр. 2, „После изборне комедије“.

⁵¹ Исто, стр. 3, „У борбу за организацију и руководство борбом за захтјеве беспослених“.

⁵² *Пролетер*, бр. 23 (фебруар 1932), стр. 6, „О Задацима и раду револуционарних синдикалних група на предузећима“.

⁵³ Исто.

диката, научити се правилно и широко примењивати тактику јединственог фронта одоздо“.⁵⁴

Међутим, све је то углавном остајало на нивоу политичких смерница и политичке агитације и пропаганде, без икаквих значајнијих резултата у погледу организационог повезивања радних слојева. Та се чињеница све нападније наметала као предмет пажње руководству КПЈ. Тако су већ на проширеној седници Политбироа марта 1930. у том смислу изречене одређене тврдње: „Партија је у току последњих 5 месеци после октобарског пленума ЦККПЈ испољила у својој делатности читав низ слабости и недостатака. Она је заостајала иза догађаја; није била у стању да обезбеди своје руководство у борби против рушења радничког законодавства нити да организује кампању против беспослице; била је неспособна да се стави на чело покрета против плаћања пореза и ревизије аграрне реформе и да потчини своје утицају и остале акције радних маса, које су спонтано ницале у граду и на селу. Све ове слабости и недостаци могу се једним делом објаснити и огромним провалама и хапшењима у последње време. Али се једним делом они морају објаснити и опортунистичким схватањем једног дела руководства КПЈ, да треба обуставити све акције тако дуго, док се у целини потпуно не изгради организационо-технички апарат. Тим слабостима и недостацима допринела је исто тако и пасивност једног дела партијског чланства.“⁵⁵

У сагледавању способности и могућности Партије да делује у условима диктатуре иде се још даље у једном чланку у *Пролетеру* крајем 1930:

„Десетогодишња фракционашка борба, јаки остаци социјалдемократских традиција, неповезаност са широким масама, слабо упуниште међу индустријским пролетаријатом, све су то разлози да се партија није била у довољној мери припремила за тешку борбу против војно-фашистичке диктатуре. Тек након крвавог обрачунавања диктатуре са револуционарним радничким покретом, појавили су се у правој боји недостаци у нашим редовима, који су се за читавих ранијих десет година пренебрегавали и замазивали.

У току двије године борбе наше партије са диктатуром, ми смо имали у нашим редовима осјетну појаву ликвидаторства. Док је партија као цјелина, несумњиво, водила херојску борбу, с друге стране ми имамо и група и појединаца, који су у одсудним моментима издали нашу борбену заставу [...]

Али партија је толико моћна, да она може дати одлучан ударац свим ренегатима, ликвидаторима и паникерима... Ради тога је потребно да наше организације и сваки члан Партије, поред основне борбе против диктатуре, води непомирљиву, бољшевичку борбу против свих оних, који сметају правилном раду наше Партије. Њих треба разоткрити и онемогућити сваки њихов утицај међу радним масама; њима није мјесто у редовима наше партије, која високо држи заставу револуционарне борбе.“⁵⁶

Изолација и распоред КПЈ и СКОЈ-а у Војводини од 1929. до 1931.

Идејно-политичка превирања у револуционарном крилу радничког покрета и КПЈ у Војводини у периоду до диктатуре имају свој завршетак у време диктатуре. С тог становишта историја КПЈ и СКОЈ-а у Војводини у периоду отворене диктатуре припада процесима који су започети или снажније испољени најкасније у време од Трећег конгреса КПЈ 1926. У те три године уочи завођења шесто-

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ *Пролетер*, бр. 12 (1. V 1930), стр. 6. „Резолуција проширене седнице политичког бироа ЦККПЈ“.

⁵⁶ *Пролетер*, бр. 16 (новембар 1930), стр. 4. „У борбу против издајника и ликвидатора“.

јануарске диктатуре постигло се много у организационом сређивању првенствено организација и руководства КПЈ, а делимично и СКОЈ-а и у покретању и расправљању актуелних идеолошко-политичких питања. Један од најзначајнијих резултата је успостављање јединственог покрајинског руководства КПЈ и пет окружних комитета — у Суботици, Сомбору, Н. Саду, Зрењанину и Панчеву — уместо Обласног комитета у Зрењанину, постављеног још у време и према потребама рада кроз НРПЈ. Осим тога војвођански партијски актив обухватао је још 26 мсених комитета и 76 ћелија са 360 чланова.⁵⁷ Такође је био успостављен и покрајински комитет СКОЈ-а, у процесу организационог разграничавања између КПЈ и СКОЈ-а у покрајини,⁵⁸ а подаци о стању организација казују да је јула 1928. у осам места било 12 уличних и радионичких ћелија и у околини Зрењанина још две сесоске ћелије са укупно 79 чланова.⁵⁹ Тиме су донекле биле ублажене негативне последице стања да се осим и поред Обласног партијског секретаријата односно Покрајинског комитета КПЈ у Зрењанину, Покрајинско веће Независних синдиката налази у Новом Саду, а синдикални лист *Szervezett Munkás* уређује се и издаје у Суботици. Уједно је уместо недовољно развијене идеолошко-политичке активности међу члановима КПЈ⁶⁰ током 1928. дошло до веома живе политичке активности, као уосталом у целој земљи, у оквиру припрема за IV конгрес КПЈ. Вођана је у знаку оздрављења унутар партијског живота од фракционашких сукобљавања која су разједињавала партијске редове и штетила идеолошко-политичком утицају КПЈ и СКОЈ-а на радне слојеве. После дужег периода у коме нико од чланова или у име централног руководства није долазио у Војводину⁶¹, током 1928. у Војводини су боравили Ђура Ђаковић, Благоје Паровић и Мартиновић по партијској линији, а Паја Маргановић у вези с радом СКОЈ-а. На тај начин успостављене су чвршће и трајније везе између централног руководства и покрајинског руководства и актива, које су раније биле сасвим слабе. Расправа око питања која су била постављена Отвореним писмом допринела је откривању силаца фракцијских застрањивања, у Суботици, Новом Саду⁶², Зрењанину.⁶³

Поред тих несумњиво значајних резултата у организационо-политичкој изградњи КПЈ и СКОЈ-а у Војводини у активности војвођанских комуниста било још доста остатака социјалдемократских схватања и поступака, што се тешко искорењивало. Насупрот свим настојањима у Војводини је било мало учињено на синдикалном организовању индустријских радника, па и то на застарели, начелно одбачени начин, у оквиру постојећих струковних организација. На стварању

⁵⁷ Архив радничког покрета Југославије у Београду (у даљем тексту: АРПЈ), фонд Коминтерне (КИ) 1928/82—2 к, материјали IV конгреса КПЈ. Миленко Палић у раду Првомајске прославе у Војводини од 1922. до 1928. наводи да је по одлуци Централног партијског већа КПЈ од маја 1923. требало да се формирају три обласна секретаријата КПЈ у Војводини и то у Зрењанину, Суботици и Новом Саду (Токови револуције II, Београд 1967). Та одлука је по свој прилици спроведена само толико што је образован Обласни секретаријат у Зрењанину.

⁵⁸ О овом форуму мало знамо. Постоји наговештај да је један од његових чланова био обуђарски радник Пал Мартон (Историјски архив Зрењанин — у даљем тексту: ИАЗр — фонд Окружног суда, ОСВБ, КЗП. 1090/1930, кривични испит Тоше Калуђерског од 6. VIII 1930), а да му је организациони секретар био ташнарски радник Милош Глигоријевић.

⁵⁹ АРПЈ, фонд Комунистичке интернационале младих, 32.

⁶⁰ „Код нас у Војводини у П. запостављено је заузимање става по политичким питањима и то страховито отежава наш рад у сваком погледу.“ (Изјава члана ЦККПЈ „Лоранда“, ИАПКВ, бр. 20695/159, КИ-137/III, Записник седнице Пленума ЦККПЈ од 27—28. XI 1927, оригинал у АРПЈ.)

⁶¹ ИАПКВ, бр. 20695/159, КИ-137/III, Записник са седнице Пленума ЦККПЈ од 27—28. XI 1927.

⁶² ИАПКВ, бр. 20695/133, КИ-III/120, протокол седнице ЦСП, 17. VI 1928.

⁶³ ИАПКВ, бр. 20631, сећање Јосипа Штерна.

јединствених подружница по предузећима учињено је нешто само у Суботици и Зрењанину (јер се и у југословенским размерама у том погледу учинило веома мало). У вези са реорганизацијом синдиката на индустријске савезе била је и реорганизација КПЈ по принципу ћелија по предузећима. У Суботици и Зрењанину било је неколико комунистичких ћелија по предузећима. Однос између КПЈ и синдиката у пракси је у извесном смислу био такав да се сматрало да се чланством у подружници Независних синдиката уједно припада и КПЈ. Осим тога гоњење Независних синдиката, посебно Савеза пољопривредних радника ставило је многе њихове подружнице у услове полулегалног па чак и илегалног рада. Отуда у многим случајевима није било могуће разликовати синдикалну подружницу од комунистичке ћелије, нарочито када су биле у питању подружнице Савеза пољопривредних радника. То стање је било предмет сталних расправа и разилажења међу члановима КПЈ у раду по синдикалној линији и уопште. Тешко се и споро изграђивала илегална структура КПЈ наспрам легалног облика окупљања комуниста и револуционарних елемената. У оживљавању идеолошко-политичке активности зачело се супротстављање легалног рада илегалном. Осетним порастом чланства и активности Независних синдиката на пољу економских борби ове су расправе постајале актуелније и живље. Све је то било израз једног видног успона револуционарног крила радничког покрета у Војводини. Једна од веома значајних последица таквог развоја ствари било је осетно снажење политичког утицаја КПЈ у Војводини, првенствено на рачун Социјалистичке партије и синдиката под њеним утицајем. Током 1927, по подацима Радничке коморе за Војводину, на њеном подручју Независних синдикати броје 3.888 чланова, а УРССЈ 2.790. Разлика у корист Независних синдиката у ствари је још већа, јер Радничка комора није урачунала близу 2.000 чланова СПРЈ⁶⁴

Против снажења револуционарног крила радничког покрета власт је почела да примењује све оштрије мере притиска и гушења, као што су превентивна хапшења пред 1. мај, годишњицу октобарске револуције и сл., а једна од најтежих мера била је полицијска забрана рада Савезу пољопривредних радника Југославије крајем 1928, што је омогућило вођама УРССЈ да предузму обнављање овог савеза. То је, непосредно уочи диктатуре, био први јачи успешан акт насилног разбијања растуће снаге револуционарног крила радничког покрета у Војводини. Мере диктатуре су тај продор прошириле и продубиле.

Забрана рада Независним синдикатима протекла је у Војводини без виднијег отпора.⁶⁵ Неколико хиљада пољопривредних, занатских и нешто индустријских радника нашло се без заклона и чвршћег упоришта у политичкој хајци која је против њих започињала, а једина структура у револуционарном крилу радничког покрета, којој је сада пало у део да га одржи „на ногама“ и омогући његово прилагођавање новонасталим околностима, била је илегална организација КПЈ. Улога која јој је на тај начин пала у део била је веома сложена, нарочито због потребе што брже преоријентације, а бреме претешко.

Режим је чинио све да онемогући било какво повезивање бивших чланова Независних синдиката. Непостојање организација и суровост примењених мера према синдикалним активистима осетно су утицали и на распад илегалних организација и веза КПЈ и СКОЈ-а. Услед протеривања у завичајна места и хапшења синдикалних активиста, који су готово по правилу били и чланови КПЈ и често руководиоци партијских и скојевских ћелија, распао се велики број углавном сео-

⁶⁴ Рукопис Н. Палић, Првомајске прославе, 79.

⁶⁵ Деветог фебруара 1929. секретар ПККПЈ за Војводину, Андрија Михајловић јавља Политбироу ЦККПЈ: „У целој покрајини влада мир ништа се нарочито није догодило за ово кратко време“. (АРПЈ, КИ-151, 227/1, Извештај ПККПЈ за Војводину.)

ских хелија и група већ крајем 1928. и почетком 1929.⁶⁶ Једна од последица оваквог развоја ствари било је запажено емигрирање синдикалних (уједно и партијских) активиста, формално из економских разлога, али стварно и из политичких.⁶⁷ У вези са стањем чланова уопште, у једном извештају из априла 1929 пише: „Бројно ми смо јако пали по целој покрајинској организацији сем Суб. округа, који сада броји место 145 чланова свега 115—20 [...] Према последњим јануарским подацима о.г. свега има чланова 310 уместо 360—5 пред конгресом.“⁶⁸ Међутим, забрана рада и растурање подружница Независних синдиката нису у сваком случају значили и крај организованом скупљању и деловању људи. Налазимо исто тако запажен број случајева да су људи наставили са активношћу, делимично по инерцији синдикалне активности, а делимично и из осећања потребе да се одупру злослутном развоју ситуације.

Знатан део синдикалних и партијских активиста у Војводини заузео се да се уместо забрањеног синдикалног листа *Szervezett Munkás*, настави са издавањем једног листа под новим именом. Такав лист је одмах и покренут под именом *Falu és Város*⁶⁹ (Село и град). Током фебруара и марта изашло је свега 12 бројева, али то више није био ни близу онај лист какав је био *Szervezett Munkás* (Организовани радник). Ипак се помоћу њега настојало да се сачува какав такав континуитет синдикалног окупљања, које је у новим околностима могло бити само илегално, па је чак дато упутство да се настави са прикупљањем чланарине.⁷⁰ То је вероватно био главни разлог да је лист за то кратко време био два пута плењен, а скоро у сваком броју било је заплењених чланака.⁷¹ Када је лист и по трећи пут заплењен и тиме коначно забрањен, уређивање и издавање листа пренето је у Сомбор, где је формално покренут сасвим нови лист под именом *Fáklya*⁷² (Бакља). У јавности се појавио само први број овог листа, а затим је, одмах по штампању другог броја, забрањен, тако да није било дозвољено његово растурање. Растурање ових листова вршило се путевима којима је раније растуран *Szervezett Munkás*, те у мемоарској грађи, а нарочито у судским предметима комунистима и активистима Независних синдиката из 1929, па и каснијих година, налазимо потврду њиховог присуства у више места Баната и Бачке.

Осим овог покушаја очувања листа као средства за легално окупљање људи на револуционарном крилу радничког покрета у Војводини, растуран је и *Радничко сељачки календар* (*Munkás és Paraszt naptár*) за 1929. у издању *Szervezett Munkása*. Ова публикација је, међутим, као и поменути листови била прворазредан разлог за безобзирно полицијско гоњење људи код којих је нађена.

Активност по синдикалној линији постала је сада међу комунистима предмет посебне пажње због настојања да се Независни синдикати одрже у илегалним условима. На седници Секретаријата Политбироа ЦККПЈ од 16. фебруара 1929. одлучено је да у Војводину

⁶⁶ Нпр. у Црвенки (ИАПКВ, бр. 20250, сећања Ј. Бељанског) Малом Иђошу (ИАПКВ, бр. 14998, Сећања активиста за срез бачкотополски, топографске белешке, 28), у Вршцу, (ИАПКВ, бр. 18457), сећање Воје Завишина, 62), у околини Сомбора (М. Бељански, Раднички покрет у Сомбору, рукопис, 346).

⁶⁷ Таквих примера имамо у Суботици и Сенти (ИАПКВ, бр. 20621, сећање Михаља Леви — Lövei Mihály — у Б. Тополи (ИАПКВ, бр. 20451, сећање Иштвана Лерика) итд.

⁶⁸ Институт за историју радничког покрета Хрватске (у даљем тексту: ИХРПХ), III/26; 2Б-БЕД-Д-3/А4, Политичко расположење Војводине.

⁶⁹ ИАПКВ, бр. 7357/1, сећање Ференца Кучере (Kucséra Ferenc).

⁷⁰ АРПЈ, КИ-147/III, записник секретара Политбироа и делегата из Војводине, одржане 13. III 1929.

⁷¹ Исто.

⁷² ИАПКВ, бр. 20191; вид. и бр. 7357/1, сећање Ференца Кучере.

оде човек који ће радити само по синдикалној линији.⁷³ Осим тога, на истој седници је одлучено „да поједини чланови Полит-бироа обиђу покрајине“⁷⁴ како би помогли уопште активност комуниста, па је с тим у вези поменута и Војводина. Неколико дана пре ових одлука централног партијског руководства секретар ПККПЈ за Војвину послао је извештај о седници Покрајинског комитета на којој је ПК „узео у претрес све примљене дописе и решио да ће одмах радити на издавању летака у целој покрајини“.⁷⁵ У писму се говори и о синдикалном раду и каже: „Наш синд. рад је у границама одлука Б-Ц-К.“⁷⁶ Даље се у писму каже: „За ових ће дана ПК одржати састанак својих изасланика ОК ради утврђивања правца штампе на својој територији и ради организовања растурања исте. Такођер ће се одржати састанак ОК због орг. издавања летака.“⁷⁷

Из извештаја се види још да између Политбироа ЦККПЈ и ПККПЈ за Војвину постоје несугласице око неких организационих ствари, од којих је најзначајније питање плаћеног секретара ПК. ПККПЈ за Војвину не жели да му се пошаље плаћени секретар.⁷⁸ Међутим, на већ поменутој седници Секретаријата Политбироа ЦК одлучено је да се у Војвину пошаље човек „за секр. П. С.“⁷⁹

Половином марта Секретаријат Политбироа КПЈ одржао је седницу којој је присуствовао и делегат из Војводине под надимком Иванков.⁸⁰ Он је на седници, према сачуваном записнику, поднео „извештај о стању у Војв.“⁸¹, у коме углавном говори о синдикалном раду и поред осталог каже: „Ц.С.Ф. сазвала је синд. конференцију за 16. о.м. Састав те конференције предвиђен је из сваког града (Суб., Сомб., В. Беч., и Н.С.) по два члана. На тој конференцији ће се расправљати: 1. Извештај о пол. сит. 2. Издавање листова, 3. Будући рад и 4. Разно.“ И даље: „Расположење тамошњих водећих другова јесте да треба наставити на формирању нелег. рада.“

Један од тројице присутних чланова Секретаријата Политбироа коментарисао је Иванковљев извештај: „Карактеристично је да тамо има позитивних услова за рад, но има и негативног деловања, које се испољава тим, што је Ц.С.Ф. сазвала синд. конф. у доба, када се у граду Х⁸² налазе три члана П.Б. као и два члана Секретаријата,

⁷³ АРПЈ, КИ-147/III, записник од 16. II 1929. — У питању је личност под надимком Зоричић.

⁷⁴ АРПЈ, КИ-147/III, записник од 16. II 1929. — Војвину је имао да обиђе члан Политбироа под надимком Вујић.

⁷⁵ АРПЈ, КИ-151, 227/1, извештај ПККПЈ за Војвину од 9. II 1929. Бироу ЦККПЈ — Реч је о три писма од којих је друго од 31. I и треће од 2. II. Нејасно је од када је прво писмо. Део где се помињу писма дословце гласи: „Примите до знања да смо примили ваше дописе: 30. X 31/I и 2/II“.

⁷⁶ Као нап. 77 — Б-Ц-К је Биро централног комитета, тј. Политбиро.

⁷⁷ АРПЈ, КИ-151, 227/1, извештај ПК КПЈ за Војвину од 9. II 1929, Бироу ЦККПЈ.

⁷⁸ „[...] што се тиче плаћеног секретара ми вам, тј. П-К.В. може саопштити да, ако Б-Ц-К само ондак може да нам пошаље секр. кад буду имали новаца, ондак нек исти друг остане где је и до сада, и не пристајемо на такву комбинацију Б-Ц-К. поводом пл. сек, јер овај П.К. јест до сада и то стално имао свога неплаћеног секретара па ће и од сада тако чинити [...].“

⁷⁹ АРПЈ, КИ-147/III, записник од 16. II 1929. — У питању је личност под надимком Милетић. П.С. је Покрајински секретаријат, а то је у ствари исто што и ПК; У неким документима наћи ће се чак и ознака ОС или Обл.С — Обласни секретаријат — што је у времену од 1929. па надаље исто што и ПС или ПК.

⁸⁰ Неидентификована личност.

⁸¹ АРПЈ, КИ-147/III, записник секр. П.Б. и делегата из Војводине одржане 13. III 1929.

⁸² Централна синдикална фракција је партијско тело задужено за рад по синдикалној линији.

⁸³ Београд.

што значи већина уопште П.Б. који по том сазиву конф. нису били обавештени, а камоли да би партија преко својих форума на тој конф. учествовала.⁸⁴ Он је предложио да Иванков остане неко време уз чланове Секретаријата П. Б., „како би се на лицу мјеста обавестио каквово становиште заступају другови у Ц.С.Ф.“⁸⁵ Расправљајући о том предлогу Иванков је изнео да наш М.К. приправља терен за ту конф. на којој свакако требам ја да будем⁸⁶, те не би могао да остане. Одлучено је да од присутних на ту конференцију оде члан Секретаријата Политбироа под надимком Вујић и да затим остане у Војводини на раду две недеље (члан Политбироа, који је на седници од 16. фебруара 1929. био одређен да обиђе покрајину, па то вероватно још није био учинио), а да јој Иванков присуствује у својству делегата Политбироа.⁸⁷ На седници је расправљано и питање централног вођства илегалних синдиката, па је одлучено да један од тројице у руководству буде Иванков.⁸⁸

У мемоарској грађи налазимо податке о присуству илегалца у Банату и Бачкој током прва три-четири месеца, као и о конференцијама које би могле бити и оне које се помињу у извештају секретара ПККПЈ за Војводину од 9. фебруара, а и ова која се помиње у усменом извештају Иванкова. Сви ти подаци, а нарочито они који се односе на конференције, нису довољно прецизни, јер се на пример не може поуздано утврдити о колико је илегалца реч и ко су заправо они, дасно не може се добити подробнији увид о раду конференција и саставу учесника на њима. Али, упркос томе, ови подаци несумњиво указују на присуство илегалца и на одређена тежишта активности комуниста у Војводини.

Тако у Зрењанину налазимо илегалца кога месни комунисти називају Доктором.⁸⁹ Он највише ради на илегалном организовању ле- така и посебном илегалном организовању жена.⁹⁰ По једном податку, овај илегалца дошао је из Москве.⁹¹ По томе би се могло претпоставити да су он и неки Филиповић, који је наводно такође дошао из Москве, а посетио је Нови Сад, можда исто лице.⁹² Тај Филиповић је у Новом Саду порадио на томе да колико је могуће смири неслагања између групе десничара око лакирерског радника Јована Шипоша и антифракцијских снага око столарског радника Андрије Полгара (Polgár András) и тако омогући да обе групе раде на реализацији пар-

⁸⁴ Као нап. 81.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто. По неким знацима у документу, као што је помињање урсовца Петровића, а такав је постојао у Новом Саду, ваља претпоставити да је Иванков Андрија Полгар и да се према томе конференција припрема у Новом Саду.

⁸⁷ Као нап. 81.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ ИАПКВ, бр. 20636, сећање Јохана Фукса (Fuchs Johann); бр. 20630, сећање Михајла Сењи (Szönyi Mihály).

⁹⁰ Исто. — Одржао је један састанак са женама, затим један састанак са месним партијским синдикалним активистима, на коме је образлагао упустства у илегалним синдикатима и који се данас још живим учесницима нарочито урезао у памћење. Један од њих саопштава: „Он је наредио да се треба чврсто држати. КО се не осећа чврст и јак нека се склони и да призна да није способен, да се повуче, јер је сада најопасније јер ми сада идемо на живот и смрт. Ту се мора борити. Сада нема милости“. (ИАПКВ, бр. 18305, сећања Јозефа Штерна — Josef Stern.)

⁹¹ ИАПКВ, бр. 20630, сећања Михајла Сењи.

⁹² ИАПКВ, бр. 7320, стр. 41, сећање Јована Шипоша, који каже: „Неко нас је посетио из КИ (ја мислим да је то био Филиповић, име не знам, који је Баначинин и знао сам га још док је био у Русији) [...]“ А у саслушању Младена Антића (АФПЈ, фонд ДС. бр. кзп. 1184/30, односно ДС бр. 2241/1929) налазимо податак да је у Совјетском Савезу на школовању био физички радник из Војводине филиповић, који је у првој половини године боравио у земљи, а затим се јула врадио у Москву.

тијске политике, па је у ту сврху извршено разграничење тако што је група око Шипоша добила у своје руке Месни комитет КПЈ, а Полгар са својом групом Окружни комитет КПЈ.⁹³ Осим тога, на једном месту се помиње да је у Сомбор два пута навраћао секретар ЦККПЈ Мартиновић.⁹⁴ Сви ови подаци показују да су одлуке Секре-

Подаци о конференцијама указују нам на три конференције, којима не можемо у сваком случају утврдити поближе време одржавања, али су несумњиво све три одржане током прва четири месеца.

Конференција одржана у Суботици⁹⁵ нам је најнејаснија, нарочито у погледу времена одржавања. По сећању једног учесника, „на њој је прегресано питање нашег будућег рада у нвоствореној ситуацији [...]“⁹⁶, а од присутних сећа се поименично неких личности из Новог Сада, Суботице и Сомбора.

Конференција одржана у Новом Саду⁹⁷ могла би по неким знацима да буде она синдикална конференција о којој говори Иванков. Један савременик из Суботице сећа се да је тамо дошао из Новог Сада Андрија Полгар „и рекао да ћемо одржати једну конференцију да се наши чланови не разиђу [...] да се организовани радници из Независних синдиката не растурају“.⁹⁸ А по сећању једног учесника на конференцији, на њој је било говора и о *Szervezett Munkás*-у и о томе како партијеске организације треба да реагују против диктатуре.⁹⁹ По њему, било је десетак присутних из Суботице, Сомбора, Аде, Бачке Тополе, а вероватно и из других места. На основу трагова о садржају рада конференције можемо закључити да је одржана рано, јер су на њој актуелни почетни кораци прилагођавања новој ситуацији.

Знатно одређеније позната нам је конференција у Зрењанину¹⁰⁰, одржана током априла, а углавном поводом припремања акције растурања првомајских летака.

У вези са прославом 1. маја ЦККПЈ послао је циркулар „Свим П.К., О.К. и М.К.“¹⁰¹ са упутствима о карактеру и организацији прославе, у коме се каже: „Наша партија [...] мора тога дана, да радничкој класи укаже не само пут борбе већ и да, где год постоји ма и најмање услова за то, ступи у отворену уличну борбу за интересе пролетаријата. Наша партија мора остати и стати на чело сваке борбе уперене против данашњег режима.“ И даље: „[...] ком. партија Југославије овог 1. маја мораг ће више него икада до сада да мобилише радне масе у борбу за уништење режима отворене диктатуре имајући увек на уму, да само ком. партија може и мора стати на чело борбе рад. класе и бити гробарем овог режима и целокупног данашњег друштвеног поретка.“ У упутству се затим говори о крајњем политичком обесправљивању и економском изабљивању радничке класе, о заоштравању националних супротности, па се у вези с тим формулишу одговарајуће пароле са којима Партија треба да иступа. На крају се у напоменама поред осталог вели да „где год се то може, треба се постарати, да летци и плакате се не лепе, већ се убацују

⁹³ ИАПКВ, бр. 7320, стр. 41, сећање Јована Шипоша.

⁹⁴ ИАПКВ, бр. 26608, стр. 3, сећање Ивана Мироницког.

таријата Политбироа ЦККПЈ о слању људи на рад у Војводину и обилазак организација у основи извршаване.

⁹⁵ ИАПКВ, бр. 7320, стр. 41, сећање Ј. Шипоша и бр. 20606, сећање А. Вуковића.

⁹⁶ ИАПКВ, бр. 7320, стр. 41.

⁹⁷ ИАПКВ, бр. 20451, сећање Иштвана Лерика и бр. 20607 сећање Јаноша Богара (Bogár János).

⁹⁸ ИАПКВ, бр. 20607.

⁹⁹ ИАПКВ, бр. 20451.

¹⁰⁰ ИАПКВ бр. 20576/14 и 20608, сећање И. Мироницког и бр. 20621, сећање Михаља Левеи (Lővei Mihály).

¹⁰¹ АРПЈ, фонд Државног суда за заштиту државе, група Сопрога бр. 19460/8; ИАПКВ, бр. 14066 (препис).

у куће, радионице и фабрике“, затим да „једно од врло важних средстава за обуставу рада на дан 1. маја јесте усмена агитација, зато у ту сврху треба одредити људе по предузећима не само из редова наше партије него из редова симпатизера и интелегентијих радника“ и да „заставице треба истицати на таквим местима и у толиком броју, да их полиција не може тако лако и брзо да поскида и одузме.“

Претпостављамо да је управо овај циркулар био предмет расправе на конференцији, јер је један његов примерак нађен касније приликом хапшења комуниста у Зрењанину¹⁰², а осим тога у Зрењанин су током марта — априла стигла два директивна писма из Загреба и у једноме од њих говори се о растурању првомајског летка.¹⁰³

Према сећању једног од активних учесника на конференцији, организационог секретара Окружног комитета КПЈ у Сомбору, „ту је био главни референт Деспотовић (обућарски радник организационог секретар ПККПЈ за Војводину — Ђ. М.). Он је много хтео да се учини што ми нисмо могли прихватити“¹⁰⁴. „Ја сам био против тога да се спроведе акција како су они замишљали. Ја сам био против тога да се спроведе акција како су они замишљали. Ја сам био против акције растурања летака знајући да ће одмах полиција хапсити сумњиве другове [...] Ја сам предложио: нека свако место онако спроведе акцију како мисли да је најбоље. Мене је тада напао Коста Деспотовић [...]“¹⁰⁵ Од присутних, овај се учесник сећа неких личности из Сомбора, Сенте, Суботице.

У то време у Војводини је боравио неко из, или у име, централног руководства, који у извештају писаном после ове конференције, а пре растурања летака (потписао се са „Вејеч“) описује политичко стање овако „[...] прошлости се још доста у смислу нерада одражава, нарочито на руководеће другове у партијској организацији. Онај нерад који не сме бити у нашим редовима се показао нарочито после 6. јануара о.г. када је наша партијска организација требала да искористи најбоље прилике за нелегално иступање са летацима по градовима и селима [...] другови су сматрали и то само из вођства да сада није подесно иступати са летацима. То сам становиште разобличио уз подржање представника омладине [...] вођство ПКВ осим мене и омладинаца сматрало је пуштање сада летака за провокацију, тј. добивени пројекат у летку од ЛБ сматрали су да је то полицијска провокација“¹⁰⁶.

Није случајно што податак о подвојености међу водећим комунистима у Војводини налазимо баш у вези са једном конкретном акцијом која више не може да се спроведе као легална синдикална, већ искључиво као илегална комунистичка. После растурања првомајских летака, које је извршено у Зрењанину¹⁰⁷, Суботици¹⁰⁸, Сомбору и околини¹⁰⁹, Панчеву и околини¹¹⁰, у неким селима око Зрењанина¹¹¹, а ве-

¹⁰² Примерак којим смо се користили и који смо означили у претходној фусноти управо је тај.

¹⁰³ ИАПКВ, бр. 20680/III/5, записник о саслушању Михаља Серво (Szervo Mihály) код Градске полиције у Ве. Бечкерку, К. бр. 489/929 од 13. јуна 1929; оригинал у ААПВ — писмо је стигло поштом, са поштанским живогом из Загреба, а потписао га је „Роберт“.

¹⁰⁴ ИАПКВ, бр. 20608.

¹⁰⁵ ИАПКВ, бр. 20576/14. — Поводом једног састанка почетком године у Зрењанину највероватније баш овог, Јанош Богар из Суботице се сећа: „Надали смо се да диктатура неће дуго трајати...“ (ИАПКВ, бр. 20607.)

¹⁰⁶ ИХРПХ, III/26; 2Б-БЕД-Д-3/174, Политичко расположење Војводине.

¹⁰⁷ ИАПКВ, бр. 18309.

¹⁰⁸ ИАПКВ, бр. 7373.

¹⁰⁹ ИАПКВ, бр. 20576/14.

¹¹⁰ ИАПКВ, бр. 20680/III-4; ААПВ, фонд КБУДБ II/2 бр. 2294 од 22. III 1932.

¹¹¹ Новој Црњи, Торди, Банатском Двору, Александровцу (ИАЗ., фонд ОСВБ, К 1403/1929, К 1504/1929; ИАПКВ, бр. 20680/III-1.)

роватно и у другим местима, неки чланови КПЈ у Зрењанину изразили су своје неслагање према извршеној акцији и према самом летку.¹¹² Кад узмемо у обзир да у летку нема позива на оружани устанак и изградњу илегалних синдиката, тек онда наилазимо на праву специфичну тежину тог противљења.

Пажљивим посматрањем целокупне расположиве грађе, а нарочито мемоарске, уочићемо широко присуство једног процеса подвајања међу војвођанским комунистима, које се испљавало на много начина. Оно не само што је активност комуниста учинило пуном супротности већ је то подвајање постало најбитнија особеност те активности. Све што се на организационо-политичком плану збивало проистичало је из супротстављених идејно-политичких опредељења и водило је продубљивања и заоштравању ове супротстављености и подвајања. Главни и основни вид подвајања и супротстављања био је у опредељивању за легалне, односно илегалне облике рада. Овај процес тече непрекидно током целог периода који ове посматрамо, али трпи снажан утицај спољних чинилаца. Нарочито се провале и хапшења одржавају у променама његовог обима и јачине, као и на однос подвојених супротстављених снага.

Супротности су биле најизразитије управо на пољу синдикалне активности комуниста. На једној страни наилазимо на преображај легалног борбеног синдикалног рада у рад кроз реформистичке синдикалне организације и кроз друге легалне организације које нису средство за практичну одбрану класних интереса, већ више средство за одржавање класне свести, као што су радничка културно-просветна, спортска и друга друштва — дакле, свођење директне борбе за одбрану класних интереса, пре свега економских на културно-просветне и сличне манифестације за одржање класне свести.

Тежње синдикалног чланства да пређе у реформистичке неборбене организације најјасније су се оствариле у Сомбору. Овде је још из аустроугарског времена животарило једно Опште синдикално удружење за оне раднике који нису могли да образују своју струковну подружницу или нису хтели да се придруже струковној подружници у оквиру Независних или реформистичких синдиката, уколико је постојала. Чланство и рководство ове подружнице било је блиско Независним синдикатима. Сада је добар део чланства Независних синдиката прешао у ово Опште синдикално удружење, а тај прелазак су покренули и подржавали водећи чланови Независних синдиката.¹¹³ Осим тога, један део чланова Независних синдиката прешао је и у подружницу Опћег радничког синдикалног савеза (централа у Загребу), основану 1929, која је у суштини истородна са већ поменутиим Општим синдикалним удружењем.¹¹⁴

У најужој вези са оваквом праксом, а после пропалих покушаја да се одржи легалан лист, дошло је, вероватно одмах после растурања првомајских летака, до престанка рада МК-ОК у Сомбору. Његови најауторитативнији чланови, уједно и секретари, столарски радници, Јожеф Секел (Szekely József) и Иван Мироницки једноставно су одбијали да се упусте или да организују било какву илегалну активност.

¹¹² „Крајем маја састали смо се на улици ја, Георг Функ (Georg Funk), Мартон Ач (Acs Márton) и Михаљ Серво. Тамо нас је Серво позвао да уплатимо члански улог. Приликом плаћања чланарине ја сам приговорио Серву зашто су били разбацане плакате и казао сам, да такве плакате синдикали никад нису бацали приликом 1. маја. Сви остали су се придружили к мени и изјавили Серву да су они против ових плаката.“ (ИАЗр, фонд ОСВБ бр. К 1403/1929, записник о саслушању Петра Полигера (Peter Polinger) од 20. VII 1929.)

¹¹³ М. Бељански, Преглед развитка радничког покрета и КПЈ у Сомбору и околини, књига II, 1921—1941 (рукопис), 296—307.

¹¹⁴ Исто, 340.

У Суботици су комунисти своју активност пренели у организацију „Радничке самопомоћи“, туристичко-планинарско друштво „Пријагељ природе“, спортско друштво „Раднички“ итд.¹¹⁵ У Вршцу су у исту сврху послужила културно-просветна друштва „Занатлија“, „Омладина“, „Forwerts Frohsinn“¹¹⁶, а осим тога и овде су комунисти упутили чланове Независних синдиката да уђу у Урсове синдикате. У Вршцу је тежња за легалним облицима рада била толико снажна да после растурања Независних синдиката и хапшења и протеривања руководиоца ових синдиката овде за све време које посматрамо нема никакве илегалне активности, односно ни један покушај илегалног комунистичког повезивања са овим местом не успева.

Насупрот легалистичкој пракси налазимо настојања за чисто илегалним организовањем синдиката, која истини за вољу наилазе на отпор и велике тешкоће. Већина синдикалних руководиоца у Новом Саду, то јест десничари у чијим је рукама Месни комитет КПЈ, не прихвата директиву о илегалном организовању Независних синдиката.¹¹⁷ Колико ова чињеница има или нема везе са директивом коју је добио и спровео Андрија Полгар, да се МК и ОК морају поново стопити у јединствено тело, као што је то и у другим окружним центрима, није нам познато, али непосредна последица је била да је због тога цео састав Месног комитета на челу са Ј. Шипошем одбио сваку сарадњу са Полгаром и уопште било какав даљи рад у саставу КПЈ. Насупрот томе, на Полгарову иницијативу овде се током лета па и ране јесени упорно покушава да се нешто уради на организовању илегалних синдиката, али сав резултат је у томе што постоји једна мала илегална група око металског радника Јожефа Габнаи (Gábnaи József), која успева како тако да одржи саму себе.¹¹⁸

Одмах после растурања првонајских летака у Панчеву је дошло до хапшења чланова Окружног комитета КПЈ и још неколицине чланова КПЈ, чиме је у ствари панчевачки актив комуниста и скојеваца био разбијен, јер је бројчано био мали.¹¹⁹ Истовремено је, одмах по растурању летака, дошло до хапшења три лица и у Зрењанину, међу којима је био и политички секретар Покрајинског комитета молерски и фарбарски радник Андрија Михаиловић¹²⁰, али није ношло до даљих хапшења. Полицијска истрага у Панчеву открила је везе са илегалном комунистичком организацијом у Зрењанину, али није могла да утврди ништа одређено. После нешто више од месец дана, А. Михаиловић је пуштен да се у покретном поступку брани из слободе¹²¹, но он је одмах илегално (са женом) побегао из земље. Судаћи по сумњи¹²² (данас можемо рећи неоснованој), која се тада јавила код комуниста у Зрењанину, да је он делом допринео великом хапшењу насталом неколико дана по његовом пуштању из затвора, његов поступак био је потпуно самовољан и неодговоран према организацији и покрету. Михаиловићев поступак појачао је збуњености и страх у редовима комуниста, па је једна несмотреност после растурања летака 9. јуна у Кикинди (заборављање ташне са лецима и илегалним материјалом у возу) изазвала огромну провалу у којој је ухапшено преко 60 чланова КПЈ и скојеваца, већином из Зрењанина, односно Баната (Нове Црње, Торде, Мужље) и делом из Суботице. Ухапшени су сви чланови Покрајинског комитета КПЈ, осим органи-

¹¹⁵ ИАПКВ, бр. 20375, стр. 5, 6 и друге; бр. 20377, 41, 42, 44. и друге, сећања активиста радничког покрета у Суботици.

¹¹⁶ ИАПКВ, бр. 18457, 66; бр. 20622, 11, 12, сећање Воје Завишина.

¹¹⁷ ИАПКВ, бр. 7320, 42, Сећања Јована Шипоша.

¹¹⁸ Вид. у ААПВ, фонд ОСНС, кзп. 355/930, саслушања Калмана Хорвата (Horvát Kálmán) и Михаља Илеша (Ilés Mihály).

¹¹⁹ ИАПКВ, бр. 7239—7256.

¹²⁰ *Torontál* (Вел. Вечкерек — Зрењанин) 2. V 1929, 2.

¹²¹ *Torontál* 12. VI 1929, 2.

¹²² ИАПКВ, бр. 14072, писмо „Глигића“ од 12. VII 1929.

зационог секретара Деспотовића, који је кад је настало хапшење, побегао илегално из земље; затим сви чланови МК-ОК у Зрењанину и један члан МК-ОК у Суботици. Од прилике у исто време из Новог Сада се склања и одлази из земље (преко Суботице) Андрија Полгар¹²³, услед чега се МК-ОК у Новом Саду распада и практично престаје да постоји. Процес распадања захватио је тако целу илегалну структуру. Међутим, оне снаге у њој које су биле одлучно привржене акцији и генералној линији на устанак и илегалне синдикате, нису се дале. Један од њених припадника, ташнарски радник Милош Глигоријевић, организациони секретар ПКСКОЈ-а организовао је у Зрењанину прављење и растурање, у ноћи 16. јула, малог летка¹²⁴, у коме је позив на оружани устанак и који је осим своје политичко-пропагандне сврхе имао и једну посебну практичну намену — да олакша ухапшенима да скидају са себе сумње и оптужбе. На жалост, дошло је само до новог хапшења, због чега је и сам организациони секретар ПК СКОЈ-а морао да бежи (такође преко Суботице) из земље. У Суботици је полиција крајем јула 1929. нашла летак писан руком, штампаним словима, на мађарском језику, који позива на ослобођење међу суботичким комунистима, а можда он има неке везе са проласком организационог секретара ПКСКОЈ-а кроз ово место.

Од прилике у то време члан ОК у Сомбору, коларски радник Ђура Пашалић, одржао је (вероватно у Сомбору) конференцију са људима који су сматрали „да је рад у условима диктатуре немогућ“, како би се рад наставио, али је, како сам каже, „наишао... на отпор од стране старих другова, који су били стали на становиште — културно просветног рада и рада на организовању партије у току 11/2 год., а у том времену одбацивали сваку акцију“.¹²⁶

Распад илегалне структуре у Војводини био је тако готово потпун. Нема више ПКСКОЈ ни ПКСКОЈ-а, нема четири окружна комитета нити великог броја организација. Што се тиче суботичког Окружног комитета и уопште партијског и скојевског актива у суботичком партијском округу, он је такође оштећен и готово неактиван, али формално је углавном целовит. Један од његових најауторитативнијих чланова, тадашњи професор у гимназији Васа Богданов, повезује се августа у Београду са руководиоцем Црвене помоћи, од кога добија новац и упутство да организује и раздели Црвену помоћ у Зрењанину. Али подухват није успео јер је и Васа Богданов ухапшен.¹²⁷

Тако се завршила једна етапа у организационо-политичком развоју КПЈ и СКОЈ-а у Војводини. Привремено је цела илегална структура највећим делом разбијена, а остатак је сатеран у једно неизвесно и збуњено стање мировања, испод којег је тињао и тражио излаза дубок унутрашњи немир у људима који су се осећали револуционарима. Они су, међутим, били неповезани, мање-више усамљени и окружени одбијањем да се крене у илегални револуционарни рад. Осим тога, током целе друге половине 1929. године нема никакве везе између централног партијског руководства и комуниста у Војводини.

¹²³ ААПВ, фонд Ве. Жупана Вел. Бечкерек, 929/1929. — Дана 17. VI била је преметачина у кући А. Полгара уз његово присуство, а 23. VI поново је извршена преметачина, али он тада већ није био код куће.

¹²⁴ ААПВ, фонд КВУДБ II-14172/30, извештај вел. жупана београдске области, пов. број 959/1929 од 25. VII 1929. Министарству унутр. посл. Одељењу Јавне безбедности о претресу комуниста.

¹²⁵ ИАПКВ, бр. 7710, распис Мин. ун. посл. пов. Ј. Б. бр. 21293, од 1. VIII 1929. о нађеном комунистичком летку.

¹²⁶ АРПЈ, КИ/175-254/22, из усменог извештаја Ђ. Пашалића на седници прив. руководства (ЦК — Ђ. М.) од 10. XI 1930, у Бечу.

¹²⁷ АРПЈ, фонд Државног суда за заштиту државе, бр. 1968/29, предмет Клеменчић и др.

Тежње да се то стање савлада уродиле су током 1930. повезивањем готово свих борбено расположених снага и знатним обнављањем илегалне пропагандно-агитационе активности. На самом почетку 1930. Ђура Пашалић се у Београду састао са неколицином активних чланова КПЈ и примио се за покрајинског секретара.¹²⁸ То је у ствари значило да прима мандат да обнови Покрајинско руководство КПЈ у Војводини и да ради на обнови и повезивању нижих партијских руководстава и организација. Учесници тог састанка вероватно нису имали везе са руководством КПЈ ван земље, па је Пашалић добио налог да што пре дође у везу са њим. Ради тога он је одмах отпутовао у Беч и 15. јануара дошао у везу са члановима Потилбира ЦККПЈ Христићем и Албертом и „примио од њих литературу и материјал“¹²⁹, па је по повратку „упознао другове са решењима и одлукама последњег парт. пленума“ (октобарског — Ђ. М.).¹³⁰ Али, како касније извештава, „многи другови, па чак и они који су били за обнову, нису се сложили са решењима Партије. Изговарали су се да је немогуће провести у живот партијска решења (да је то [...] пучизам, авантура итд.) [...]“¹³¹ „[...] стали су на становиште, да је овакав рад, како то захтева парт. руководство, немогућ и отпочели против мене борбу, стварали међу чланством панику харангирајући да сам компромитован, да ће се људи са мном провалити, да резултати оваквог рада са мном могу бити само ти да ће се с нашим друговима напунити казнионе. Линији, коју је указивало парт. руководство, супротстављали су теорију да је потребно бар годину дана радити само на организовању и васпитању партије, а након тога да се отпочне са акцијама. Ја сам и даље тражио спровођење парт. одлука у живот и у томе правцу радио“.¹³² Пашалић је одлазио у Суботицу, Нови Сад, а вероватно и друга места.

У то врмее, током фебруара 1930, у Суботици је дошло до хапшења једне групе чланова КПЈ, а у вези са хватањем једне групе одбеглих комуниста из затвора у Лепоглави.¹³³

Циљ који је Пашалић стално имао пред очима био је да створи илегалне синдикате, а практични резултати били су једино у стварању илегалне партијске структуре.

Први плод Пашалићевих упорних настојања била је партијска ћелија у Сомбору од 3, а затим од 4 члана, са још неколицином наклоњених илегалном раду. Чланови ћелије били су све млади људи, који су раније били чланови или су радили у омладинској секцији Независних синдиката.¹³⁴ Главна личност међу њима био је адвокатски приправник Рудолф Хок (Hock Rezső).

Током марта Пашалић прелази у Нови Сад и ту се повезује са групом радника око Јожефа Габнаи и са још неколицином чланова КПЈ и бивших чланова Независних синдиката.

Крајем марта у Нови Сад долази (преко Мађарске) и организациони секретар ЦКСКОЈ-а Петар Поповић Ага и такође се повезује са групом око Јожефа Габнаи.

¹²⁸ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹²⁹ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹³⁰ Исто и КИ/174/IV.

¹³¹ Исто.

¹³² Исто.

¹³³ ААПВ, фонд КБУДВ II 3262/30, двомесечни извештај среског начелника у Жабљу НО 815 од 4. III 1930; ИАПКВ, бр. 20377, стр. 25, 26, 27, 28, 29, 79, 94, сећања чланова КПЈ и активиста револуционарног крила радничког покрета у Суботици и околини.

¹³⁴ ИАПКВ, бр. 7359, сећање дра Рудолфа Хока; 7356, сећање Андрије Граца (Grác Andrác), 7354, сећање Јожефа Вајганда (Vajgand József) — Четврти члан ћелије био је Спасоје Пујић. Потпуно независно од ове Пашалићеве активности, у Србобрану је 12/13. II 1930. растуран летак са комунистичким паролама и потписом „Први Србобрански комунисти“ (ИАПКВ, бр. 18309, 37.)

Пашалић и Поповић су се од некуд већ знали, јер у једном каснијем извештају Пашалић тим поводом овако говори: „Када је у покрајину В. дошао друг Ага, говорило се да друг има мандат, да преузме и парт. послове. И ако су између мене и друга Аге постојале несугласице, ја сам на то пристао и отпочели смо заједнички са радом.“¹³⁵

Почели су да припремају летке за 1. мај и да разгранавају илегалну структуру. Ага је у том погледу био знатно активнији од Пашалића, између осталог и због тога што је за време од око три месеца, колико је трајала његова активност у Војводини, претежно боравио у Новом Саду, док је Пашалић у то време доста био изван Војводине.¹³⁶ Осим тога, Пашалић је наилазио на тешкоће и од стране централног руководства, о чему у једном свом извештају говори: „Када сам ради материјала путовао у Љ(убљану) друг члан ЦК налазећи се у Љ. (Тишлер) није ми хтео дати материјал, причао у Б. да сам провокатор, и ако сам дошао са лозинком и на јавку, слали су ме у једно провинцијско 60 километара удаљено место да тамо станујем и рекли ми да ће сутра решити хоће ли ми дати материјал.“¹³⁷ Такође није добијао одговоре на писма ни уредну финансијску помоћ. Иако Пашалић каже да је Аги предао везе које је имао са омладином, ипак Ага не допире до Сомбора и Суботице, већ се повезује само са једном скојевском групом у Зрењанину и самоиницијативно продире у Марадик (село са мађарским живљем у Срему) међу пољопривредне раднике.

На челу скојевске групе у Зрењанину, која је бројала четири члана, налазио се обућарски радник Пал Мартон (Márton Pál). Он је претходне године био ухапшен, али је услед недостатка доказа крајем године пуштен из истражног затвора. На тај начин остало је неоткривених скојеваца у самом Зрењанину и околини (у његовом родном месту Новој Црњи и другим). Ага је ову скојевску групу упознао са најновијим централним партијским одлукама са октобарског пленума и са проширене седнице Политбироа и устројио је као партијску ћелију, а Маргону Палу наложио да успостави везе и окупи преостале чланове КПЈ и СКОЈ-а где год може у Банату. Како је Мартон Пал током 1928. и 1929. до хапшења као члан ПКСКОЈ-а успостављао скојевске организације у Банату, то је сад поново обишао сва важнија места (Кикинду, Вршац, Панчево и друга), али је успео да успостави везу са групом скојеваца само у Панчеву. У Вршцу је био одбијен, а у Кикинди није нашао скојевца кога је раније познавао. Осим тога, имао је још везе у свом родном месту Новој Црњи и Куманима.

Припреме за издавање првوماјског летка извршио је углавном Ага. По његовом захтеву, столарски радник Калман Хорват (Horvát Kálmán) направио је примитивну справу за умножавање. Највероватније је да је Ага сам написао текст летка и откуцао матрицу, а у погледу набавке папира за умножавање помагао му је Пашалић. Умножавао је сам Ага у стану радничке породице Хуберових (Hubert), на периферији Новог Сада званој Телеп (мађарски живаљ), где је као илегалца био смештен, а помагали су му браћа Ференц (Ferenc), Пал (Pál) и Јанош (János). Ага је намеравао да умножавање летка врши и у Зрењанину, али тамошња ћелија није била у стању да обезбеди најнужнију технику, па је Ага однео готове летке у Зрењанин. Разношење летака у Сомбор и Суботицу организовао је Пашалић, а заједнички су организовали растурање летка у Новом Саду. Било је договорено да се леци растурају истовремено у свим местима, што је и учињено у Новом Саду и Зрењанину у ноћи између 27. и

¹³⁵ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹³⁶ Наводно је био у Мађарској, где је због недостатка пасоша провео једно време у затвору. (АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 275/1930, саслушање бр. 31126 од 2. XII 1930.)

¹³⁷ АРПЈ, КИ/157-254/22.

28. априла.¹³⁸ Леци су растурани и у Суботици,¹³⁹ а за Сомбор није сигурно. У друга места леци нису ни поклати, али је занимљиво да је један примерак летка нађен у бачком селу Шајкашу.¹⁴⁰

Поводом растурања летака Пашалић касније извештава: „Код поделе летака важно је пажње то, да ниједан од старих, компромитованих другова није био ухапшен, а полиција је обилазила по становима и тражила нове чланове. Без обзира на то, продужила се кампања од стране старих другова, који су говорили да је немогуће радити на организовању партије, пошто нема синдиката. Став ових другова показује нам, да ако партија не успе обновити парт. организације новим друговима, нећемо бити у стању испунити наше задаће.“¹⁴¹

Ага је имао везу са секретаром Покрајинског секретаријата КПЈ за Србију у Београду, кога је у априлу ЧККПЈ послао у земљу на рад, па је с њим био уговорио да техника којује оспособио у Новом Саду ради и за потребе овог секретаријата.¹⁴² По договору, припремани су леци за соколске слетове који су се имали одржати у Новом Саду и Београду. Леци у Новом Саду су растурани у ноћи 23/24. маја, уочи самога слета¹⁴³, док су за Београд закаснили.¹⁴⁴ На захтев покрајинског секретара за Србију, Ага је помагао да се комуниста Гојко Самарџић, који је јануара успео у Београду да побегне из затвора, илегално пребаци из земље. Сам Ага довео га је из Београда у Нови Сад, а одатле га је Габнаи превео (вероватно преко Суботице) преко границе у Мађарску. Приликом повратка, Габнаи је на граници код села Бајмока убијен 23. маја. Тим поводом Ага је одмах саставио и умножио летак који је у Новом Саду растуран између 25. и 26. маја.¹⁴⁵

Оба ова летка, од којих је први носио потпис Окружног комитета КПЈ и Окружног комитета комунистичке омладине Југославије, а други Војводинског комитета КПЈ и Војводинског комитета СКОЈ-а растурали је само Габнаијева група, међу којом се кретао и радио Ага. Пашалић, међутим, у једном каснијем извештају каже да је летак за соколски слет „био лоше израђен и није се могао читати, ради чега га нисмо могли делити“.¹⁴³ А о летку поводом Габнаијевог смрти вероватно не зна ништа, јер га нигде не помиње. У то време он ради на томе да из Мађарске добави један ротациони гештетнер за квалитетније и обилније умножавање илегалног пропагандног материјала, али у првом реду за умножавање једног илегалног листа, чије је издавање припремао. Потребне за листом су већ постојале. Обновљена су и повезана жаришта илегалне комунистичке активности у свим седиштима ранијих окружних комитета, обнављана су пре свега руководства, а затим по могућству и ћелије и упоришта у овим центрима и ван њих. Ова активност поново је оживела и актуелизовала идејно-политичка подвајања, нарочито у вези са акцијама растурања илегалног пропагандног материјала које су предузимане. Издавање и растурање листа повећало би и ојачало снаге расположене управо

¹³⁸ ИАПКВ, бр. 18309, стр. 36, регеста из фонда ДСЗЗД у АРПЈ; ИАЗр, фонд Окружног суда Вел. Вечкерек, кзп. 602/1930.

¹³⁹ Историјски архив у Суботици (даље само: ИАСу), фонд Окружног суда у Суботици, кзп. 555/930. — Уочи првог маја у Суботицу је било послато 27 зримерака Теза за први мај 1930. год., 26 примерака Пролетера, 108 примерака Младог бољшевика и 100 примерака Класне борбе бр. 16 (1930 г.) Овај материјал допао је полицији у руке, али није дошло до провале. (ИАПКВ, бр. 14629, извештај командира суботичке жандармеријске чете Пов. Об. Бр. 115 од 30. IV 1930.)

¹⁴⁰ ИАПКВ, бр. 20680/II, филм групе неозначених докумената у ИАВ.

¹⁴¹ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹⁴² АРПЈ, КИ/174/IV-243/1.

¹⁴³ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, група Corpora, бр. 2019/671.

¹⁴⁴ АРПЈ, КИ/174/IV-243/1.

¹⁴⁵ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, група Corpora, бр. 20196/70.

¹⁴⁶ АРПЈ, КИ/175-254/22.

за погибелъну борбу, директно на рачун колебљивих, малодушних или чак непријатељски расположених према илегалној активности. У тим настојањима Пашалић се пре свега трудио да успостави покрајинско и месно руководство у Новом Саду, али је маја у томе доживео, нај-блаже речено, велико изненађење. Један члан групе око Аге одбио је да уђе у састав Месног комитета с образложењем да је већ у са-ставу Окружног комитета, који је Ага образовао. Када је о овој ствари тражио објашњење од Аге, овај је Пашалићу одговорио да је „добио пуномоћ од П.Б., да преузме рад и по парт. линији“, саопштава Па-шалић и наставља: „Он је у исто време изјавио да је формиран П.С., а чији члан ја нисам. Тако да у ствари имали смо два П.С. у овој покрајини.“ „Ово је стање мене принудило“, каже на крају Пашалић, „да дођем лично и да обавестим П.Б. о свему више изложеноме“.¹⁴⁷

Објашњавајући касније овакав Агин поступак Пашалић каже да је Ага испољавао неповерење према „појединим добрим друговима“ и да је сматрао „да су сви кукавице итд.“¹⁴⁸ О овој ствари расправљано је на једној седници централног партијског руководства крајем јула, где је речено да је Ага признао своје грешке¹⁴⁹, а Пашалић касније каже да је Ага „убрзо поправио своју грешку и отпочео заједнички рад“.¹⁵⁰ Међутим, провала која је настала 10. јуна у Марадику и од-мах се пренела у Нови Сад, уништила је све што је Ага створио.¹⁵¹ Подвојеност између Аге и Пашалића управо је омогућила да група око Пашалића остане потпуно недирнута. Сам Ага је неколико дана пред провалу био отишао из Новог Сада, па је услед тога и организација у Зрењанину остала недирнута, заједно са својим везама.

Пашалићева настојања наилазила су на велике тешкоће. „Након провале“ — саопштава он — „друг Хајду, Шипош, Роксандић прича-њима о огромним провалама и убиствима направили су међу члан-ством панику, коју су искористили десничари, плашећи другове да ће добити 10 година сваки онај за којег полиција дозна да ради [...]“¹⁵² Пашалић је уза се имао групу омладинаца занатских радника, која се окупљала у Колу занатлијске омладине, чији је стожер био кро-јачки радник Јован Бељански, а са неколицином старијих чланова Партије или бивших чланова Независних синдиката који нису же-лели да се одбију од револуционарног покрета морао је да води дуге расправе да би их наговорио да нешто ураде кад је била у питању каква акција. Ипак је успео да буде у чвршћем додиру са групом од неколико чланова, која је дејствовала као централна и као ру-ководство. Сачињавали су је Јован Бељански, Липот Мокер (Moker Lőrót), трговачки агент, Пал Балог (Balog Pál), обичан физички рад-ник, разносач млека, иначе барањски избеглица (није знао српско-хрватски, па је Мокер увек преводио кад су се договарали), трамвај-ски радник Павле Шевчић и типограф Карољ Хац (Hac Károly) (који је овде већ поменути под именом Хајду), такође барањски избеглица. Међутим, у извештају централном партијском руководству помиње се да у Новом Саду постоји само група омладинаца.¹⁵³ По томе и по другим подацима видљиво је да се на ове које смо поменули у ствари мало рачуна, да не кажемо да се уопште не рачуна. Из једног ка-снијег извештаја дознајемо да су, не рачунајући Бељанског, поме-нути, а и други старији другови са којима је Пашалић долазио у додир и захтевао од њих да буду активнији — да су они сматрали да је Пашалић био неспособан за задатак којег се прихватио¹⁵⁴, а у истом

¹⁴⁷ АРПЈ, КИ/151-266/5.

¹⁴⁸ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁴⁹ АРПЈ, КИ/175-254/1.

¹⁵⁰ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁵¹ ААПВ, фонд ОСНС, кзп. 855/1930.

¹⁵² АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹⁵³ АРПЈ, КИ/175-254/1.

¹⁵⁴ АРПЈ, КИ/175-254/22.

извештају Пашалићу се приговара да је запостављао рад са тим друговима и преко њих везе са селима које су они од раније имали. Пашалић је у ствари у складу са ставом који смо већ истакли радио првенствено на томе да окупи млађе и нове људе и преко њих је, колико је могао, радио на томе да продре и у села¹⁵⁵, али успеха је било мало. Чланови растуриених Независних синдиката, односно чланови КПЈ или СКОЈ-а по селима, нису прихватили нове везе и нове руководиоце, поготову у случајевима када се старе везе нису потпуно распале, као што је било на територији на којој је деловао МК-ОК КПЈ из Суботице. Овде је тињала једна мање-више запретана илегална активност мимо генералне линије КПЈ и Пашалићевих настојања. Њени носиоци били су људи који су се пре свега клонили онога што су сматрали авантуризмом у илегалној комунистичкој активности. Стога је круг људи у њој остао углавном затворен за Пашалића. Највише што је Пашалић ту успео, то је да одржава везу са неколицином руководиоца људи у Суботици. Како су ти људи били у тесним везама и партијским и личним са Хаџом у Новом Саду и са лекаром комунистом Имреом Бером (Bér Imre), који је тренутно такође био на пракси у Новом Саду, а ту је било људи из револуционарног крила радничког покрета, на које су ова двојица имала утицаја, нарочито међу барањским избеглицама, то се подвајање од Пашалића снажно осећало и у Новом Саду. У таквим околностима Пашалић је заиста тешко успевао да постигне значајније резултате, али оно што је успело управо је од изузетног значаја, јер је његова активност она средишња нит у политичком и организационом развоју илегалне комунистичке активности у Војводини у том тренутку, за коју се везује или коју прате или од које се одбијају сва остала кретања у револуционарном крилу радничког покрета.

Током јула Пашалић је знатно одмакао у припремама за издавање листа. Успео је из Мађарске пребацити ротациони гештетнер. У Новом Саду је са Бељанским нашао други, погоднији стан, који су формално претворили у кројачку радионицу (у који су се уселили 1. августа), а и остале припреме су свакако повољно текле (мада о њима не знамо готово ништа), јер је око половине августа почело умножавање првог броја. У то време, од првих дана јула, у Зрењанину је као илегалца члан централног руководства СКОЈ-а, металски радник Јован Веселинов. Он је по одлуци овог руководства, а и по одлуци централног руководства КПЈ са школовања у Совјетском Савезу дошао у Војводину да ради даље на обнављању и јачању скојевских организација и руководства (а у Зрењанин је стигао на адресу добијену од Аге). Веселиновљево присуство изазвало је извесну стрепњу, резерву код Пашалића, јер је јавио централном руководству КПЈ да „нови омладински функционер [...] шири унеспокојавајуће гласове [...]“¹⁵⁶, али није дошло ни до каквог супротстављања, већ су по Веселиновљевом преласку у Нови Сад почетком августа, заједнички умножили лист који су назвали *Комунист*¹⁵⁷ и организовали његово растурање.

Пре него што је прешао у Нови Сад, Веселинов је са ћелијом у Зрењанину направио и у ноћи између 3. и 4. августа растурио мали летак на српском и мађарском језику, са потписом Окружног комитета СКОЈ-а, поводом међународног антиратног дана установљеног Коминтерном.¹⁵⁸ Леци су послати на растурање у Панчево, Нову Црњу

¹⁵⁵ Ласло Нађ (Nagy Lászlo) из Суботице (ИАПКВ, бр. 20377, 13) и Мартон Рип (Rip Márton) из Сомбора (ИАПКВ, бр. 20576/15 и 8174) саопштавају да су по Пашалићевом налогу путовали по селима.

¹⁵⁶ АРПЈ, КИ/175-254/1.

¹⁵⁷ У *Зборнику за друштвене науке МС*, св. 46 (1967) објављен је и коментарисан потпун текст издатих бројева листа.

¹⁵⁸ ИАЗр, фонд ОСВЕ, кзп. 1090/930.

и Кумане (односно Меленце)¹⁵⁹, али немамо потврде да је оно тамо извршено. Поводом растурања овог летка дошло је до хапшења којим је био захваћен и руководиоца ћелије Мартои Пал, али до провале није дошло. Неколико познатих чланова КПЈ и активиста у распуштеним Независним синдикатима, који су били ухапшени, убрзо је пуштено, а Мартои Пал је октобра са суђења пуштен као невин.¹⁶⁰ Његово хапшење није онеспособило ћелију; она је и даље одржавала успостављене везе у Панчеву и околини Зрењанина и била чврст ослонац покрајинском руководству у Новом Саду за јачање активности у Банату.

По Веселиновљевом доласку у Нови Сад Пашалић му је предао све своје везе, послове и функције, јер је већ имао позив да оде у Беч и поднесе извештај о раду централном руководству, а рачунао је да се после тога неће више враћати у земљу. Пре него што је отишао, довршили су заједнички умножавање првог броја *Комуниста*, па је Пашалић још однео примерке првог броја на растурање у Сомбор, а можда и у Суботицу. Али пре завршетка умножавања Веселинов је обишао Сомбор и Суботицу. У Новом Саду и у поменутих местима већ на самом почетку стекао је одређену представу о томе како изгледа оно што се у централним партијским материјалима називало ликвидаторством. У Сомбору је разговарао са Јожефом Секељом, али се Секељов став и однос према илегалној комунистичкој активности у новим околностима није изменио. У Суботици је такође наишао на друкчија схватања и друкчију праксу од оне коју је и он дошао да спроводи. Ту је 20. августа 1930. дошло до једног састанка, са кога Веселинов објављује резолуцију у првом броју *Комуниста* и у којој је састанак назван конференцијом ПК за Војводину. Према веома оскудним и непотпуним подацима, међу учесницима конференције били су осим Веселинова још металски радник Лајош Чеби (Csébi Lajos), барањски избеглица, централна личност међу комунистима у Суботици у том тренутку, а из Новог Сада Карољ Хац и вероватно лекар Имре Бер.¹⁶¹ У резолуцији се каже да је конференција одржана „у присуству опуномоћеног делегата ЦК партије и члана ЦК СКОЈ-а“ и да су на њој донете следеће одлуке:

„1.) П.К. наређује свима О.К. — М.К. и Р. К. (окружни, месни и реонски комитети — Ђ.М.) да се одмах предузму све мере за изградњавање ћелија у првом реду по индустријским подuzeћима и фабрикама које раде за ратне спреме, у депо железних станица и мрежама. Оснивање парторганизација по селима где истих још нема.

2.) П.К. наређује свима партфорумима, да се на седници позива увек један члан из форума СКОЈ-а. Да се удели што већа пажња за рад међу омладином а нарочито треба обучавати оне који одлазе на војну службу, како би одржавали везу са парторганизацијама.

3.) П.К. наређује и ставља за обавезу, да сваки партфункционер прочита класну борбу бр. 15 у којој ће се упознати са генералном линијом партије а која се има спровађати у живот.

4.) П.К. (наређује) свим О.К. — М.К. да се наша литература растура не само међу члановима већ и међу најширим слојевима радника-ца.

5.) Да се са што већом енергијом ради са привлачењем жена у наше организације.

6.) Треба водити најжешћу борбу против опортуниста, ликвидатора, паникера, малодушних елемената, као и против оних који за-

¹⁵⁹ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 266/30, полицијско саслушање Боришке Селеш (Szölösi Barbóla) од 25. XI 1930.

¹⁶⁰ ИАЗр, фонд ОСВБ, кзп. 10906930, пресуда од 25. X 1930.

¹⁶¹ Ђ. Милановић, *Комунист, илегални комунистички лист за Војводину из 1930. г.* Зборник за друштвене науке МС, 46 (1947), 156, приредба бр. 39.

бегавају напред задовољавајући се вањским ефектима и не схваћају важност изградње партипарата.¹⁶² У овом случају треба повести борбу чак до искључења истих из партије. Не водити рачуна ни над онима који имају веће заслуге пред партијом.

7.) П.К. предлаже другу „Ч....“ у гр. бр. 1. да се корегира, да прекрати свој ликвидаторски рад који се крије под мантијом, Превидише сам експониран, да је немогуће радити под условима диктатуре итд. П(окрајински) С(екретаријат) ће бити приморан у противном случају да предузме строжије мере.

8.) Да би биле подједнаке чланске улоге то П.К. предлаже да се плаћа месечно 10 Дин. партчланарина 5 Ц(рвена) П(омоћ), а за партчланове на селу 3 дин. и 2 дин. са Ц.П. Са овом свотом располаже О.К. (осим Ц.П. чланарине) коју своту троши за путне трошкове.

9.) Све ће се мере подузети за сазив покрајинског пленума који ће израдити детаљан план рада по партијској и синдикалној линији за ову покрајину.“

Први број *Комуниста* растурен је крајем августа и почетком септембра 1930. С тим у вези од посебног је значаја дејство објављене резолуције, нарочито у Суботици, али приликом систематског прикупљања мемоарске грађе нисмо добили никакве одређеније податке о томе. И уопште веома је мало података у вези са првим бројем *Комуниста*.¹⁶³

Резолуција је сасвим на линији коју одређују централни партијски материјали, а у зависности од ситуације у Војводини нарочито наглашава потребу борбе „против опортуниста ликвидатора, паникера, малодушних елемената“ итд., помињући с тим у вези друга „Ч...“ из града број 1. То је очигледно Чеби у Суботици, али је приликом систематског прикупљања мемоарске грађе избило на видело да је вероватно по среди Јожеф Чеби, отац Лајошев, значајна личност у мађарском и југословенском радничком покрету.¹⁶⁴

У процесу идеолошко-политичког сукобљавања и подвајања међу комунистима у Војводини, доношење резолуције означава преломни тренутак када тенденција која се са званичне стране назива ликвидаторском, у Војводини коначно губи моћ да битно утиче на развој догађаја.¹⁶⁵ Одлучујућа и водећа у том погледу постаје тенденција и пракса заснована на спровођењу генералне линије КПЈ, упркос њеној нереалној усмерености на илегалне синдикате и оружјани устанак.

Практичан значај резолуције у томе је што нам даје оквир и смер Веселиновљеве активности у Војводини, па и целог војвођанског партијског актива, повезаног са покрајинским руководством у Новом Саду, у наредна два и по месеца, колико је још трајала. Срећним стицајем околности сачувани су извештаји с краја тог периода, а постоје подаци и из других извора, те тако можемо дати једну прилично срећену представу рада и остварења.

Партијски пленум није био одржан, па услед тога није било ни предвиђеног плана рада по партијској и синдикалној линији, али то

¹⁶² Овај став би се, према досадашњем нашем сазнању, могао односити можда и на Пашалића, јер мемоарска грађа даје подткне о томе да је у вези са првим мајем предлагао да се, ако ништа друго не буде било могуће, изађе на улице, пуца из револвера и кличе за КПЈ а против диктатуре. (ИАПКВ, бр. 20250 стр. 33, сећање Ј. Вељанског.)

¹⁶³ О овоме још немамо сећања Лојоша Чеби, дра Имре Бера и Јована Веселинова.

¹⁶⁴ Види о томе нешто детаљније у: Ђ. Милаковић, *Комунист* 157, примедба бр. 45.

¹⁶⁵ С тим у вези можда није безначајно Пашалићево саопштење да „у покрајини В. постоје неки другови, који су имали везе са С. Марковићем, водили кампању против рада, а у последње време почели су са припремањем неких акција“, па сматра „да су ови другови отпочели са овим акцијама из бојазни да ће изгубити руководство“. (АРПЈ, КИ/175-254/22.) О тој ствари за сад нисмо нашли никакав други траг.

уопште не значи да се рад није одвијао смишљено. Рад се заснивао на одлукама пленума ЦККПЈ од октобра 1929. и проширене седнице Политбироа ЦККПЈ од марта 1930, које су објављене и о којима се писало у *Класној борби* и *Пролетеру*, а осим тога актуелни су били материјали *Истина о војнофашистичком преврату у Југославији* и *Тезе X пленума ИККИ*. Важно је с тим у вези да је сав тај материјал у Војводини дошао иницијативом и успостављеним каналом из Војводине, те се централном партијском руковођству приговарало да је у том погледу било неактивно. Радом и акцијама „оних другова, који су се слагали с линијом партије [...] успели смо [...]“ — кажу Пашалић и Веселинов — „[...] да један добар део пасивних другова привучемо на рад“.¹⁶⁶ Главни правци активности по партијској линији били су да се ради на стварању ћелија по селима и градовима, и то по градовима пре свега индустријских ћелија.

Што се тиче рада у селима, велика је тешкоћа била у томе што је везе са селима углавном требало обнављати преко људи, бивших активиста Независних синдиката, који су већином одбијали да илегално раде. Услед тога организационо продирање у села ишло је веома споро.

У градовима, каже се у једном извештају, „недостатак нашег рада и наша слабост састојала се у том, да ми нисмо имали везе са фабричким радницима, него са занатлијским, који нису били подељени у ћелије. Сада смо провели расподелу тих другова по ћелијама. Успели смо добити везу с неким фабрикама“.¹⁶⁷ „Уколико смо ојачали“ — каже се у другом извештају — „поставили смо себи задатак да се тежиште рада пренесе у фабрике и веће радионице“.¹⁶⁸

Осим тога, у оквиру рада по партијској линији требало је организационо разграничити Партију од СКОЈ-а. На томе се стално настојавало, али практично је то тешко ишло, јер је мало људи било, а осим тога у већини случајева били су активни млади људи. Али у тој ствари није безначајан био ни отпор том организационом разграничењу од стране старијих, који се у једном извештају назива социјалдемократским остатком.¹⁶⁹

По синдикалној линији, то јест у обнављању Независних синдиката као илегалних, није се постигло ништа. Насупрот томе владала је прилична пометња међу људима о томе како се стварно поставити према реформистичким синдикатима. Званична политика КПЈ ишла је на то да се ови синдикати разбију, па је у том правцу чињено и у Војводини. „П. С. је успео да у појединим местима у реформистичким синдикатима пошаље своје људе, који разобличавају реформистичко руководство и стварају опозицију. Но, овај рад још није задовољавајући.“¹⁷⁰ Када се крајем лета почело радити на стварању Југословенских националних радничких синдиката у Новом Саду и по Војводини, појачала се неверица у исправност синдикалне политике. Било је случајева да су бивши активисти Независних синдиката (који су чак били и чланови КПЈ) звани да организују ове синдикате. У вези с тим покрајинско руководство КПЈ заузело је став да се чланови КПЈ не могу упуштати у тај посао, али ако се ови синдикати ипак успоставе, онда трбеа у њих улазити и изнутра их разбијати. То је, међутим, од значаја претежно као званичан политички став, јер га је признавао само мали број људи ангажованих у илегалном раду. Ван тога, један део бившег чланства Независних синдиката прилазио је најпре реформистичким синдикатима, а затим је и Југословенским националним радничким синдикатима пришао један део бившег чланства Независних синдиката, у коме је било људи који су раније сма-

¹⁶⁶ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁶⁷ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹⁶⁸ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁶⁹ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹⁷⁰ АРПЈ, КИ/174/IV.

трани комунистима. Најизразитији такав пример био је у Н. Саду, почетком јесени, а затим и у другим местима, где је дошло до стварања ових синдиката, на пр. у Зрењанину. У вези са оваквим развојем ствари по синдикалној линији активност комуниста у Суботици добија друкчији вид и значај него што је то изгледало одмах по увођењу диктатуре. Окупљање комуниста и бивших чланова Независних синдиката у спортском друштву, у туристичко-планинарском друштву „Пријатељ природе“, а нарочито у „Радничкој самопомоћи“ (ова је организација од близу 200 чланова у 1929. нарасла на преко 700 чланова у 1930¹⁷¹, све бивших припадника Независних синдиката) оцењено је и од стране Пашалића, а нарочито од Веселинова повољно. Пашалић је у једном тренутку био расположен да се и у Сомбору оснује организација попут „Радничке самопомоћи“¹⁷², а у Новом Саду су Веселинов и Бељански били веома наклоњени друштву „Пријатељ природе“, јер под видом излета пружа могућност одржавању зборова.¹⁷³ С тим у вези Веселинов у једном извештају каже да је у Војводини „могуће радити у легалним организацијама“¹⁷⁴, а у другом он и Пашалић подробније описују стање у том погледу, па наводе да у Суботици друштво „Пријатељ природе“ има око 50 чланова, који „праве екскурзије, излете итд.“ и да тиме руководи СКОЈ¹⁷⁵, а за Нови Сад истичу да постоје комунистичке фракције и Колу занатлијске омладине и у националистичкој младинској организацији „Карађорђе“, где су „наши другови чак и чланови управног одбора“¹⁷⁶.

Околности су условиле да је главни посао ипак био припремање другог броја *Комуниста* и летака поводом годишњице октобарске револуције. Припреме за издавање и растурање ових материјала практично су највише и најчвршће повезале сва илегална жаришта у јединствен актив. Најспособнији људи из Суботице, Сомбора и Новог Сада припремали су напise и извршили све остале техничке припреме како би други број *Комуниста* и проглас били умножени на мађарском и српскохрватском језику, а само умножавање извршено је у Новом Саду. Сви остали били су ангажовани у растурању материјала које је извршено половином новембра: У Зрењанину, Сомбору и Ади у ноћи између 9. и 10; у Суботици и Новом Саду у иоћи између 15. и 16; затим у Панчеву и селима Новој Црњи, Торди, Меленцима и Бачком Петровом Селу.¹⁷⁷ У том тренутку, према извештају, организационо стање је такво да је Покрајински секретаријат повезан „са свима градовима“, то јест са пет градова (Суботица, Сомбор, Нови Сад, Зрењанин, Панчево), и са дванаест села (Б. Топола, Чантавир, Ст. Морвица, Ада, Сента, Кумане, Меленци, Нова Црња, Бачко Петрово Село, а остала нисмо могли да утврдимо). „По свима градовима постојао

¹⁷¹ ИАПКВ, бр. 20377, 41, сећање Јожефа Салаи (Szalai József) — Према нечијем сећању организација је распуштена 1930. (ИАПКВ, бр. 20375, 5.)

¹⁷² АРПЈ, фонд ДСЗЗД, 275/1930, полицијско саслушање Андрије Граца, бр. 31126 од 28. XI 1930.

¹⁷³ Исто, саслушање Стевана Николетића бр. 1537/30 од 12. XII 1930.

¹⁷⁴ АРПЈ, КИ/175-254/22.

¹⁷⁵ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁷⁶ Исто. — Суботица се овде именује градом бр. 2, а Нови Сад градом бр. 3. Постоје, међутим, и подаци за град бр. 1, где је наводно створена комунистичка фракција у немачком Културбунду, а постоји и спортска организација са преко 100 чланова „којом руководи СКОЈ“. Ово би се могло односити на Сомбор, Зрењанин или Панчево, али немамо никаквог одређеног знака, чак ни у мемоарској грађи, који би нас упутио на нека од ових места, у вези са означавањем градова бројкама. У цитираној резолуцији у Комунисту бр. 1, Суботица је означена као град бр. 1.

¹⁷⁷ Ђ. Милановић, *Комунист*, 151-2; ИАПВВ, бр. 21156, стр. 49, рег. бр. 234, регеста списка Округног инспектората Дунавске бановине у Великом Бечкерку за године 1929—1930.

је ОК и МК, чланова Партије по градовима 70, а по селима 117.¹⁷⁸ Социјални састав по градовима: 15 индустријских радника, 13 интелектуалаца, остало ситно-занатски радници. По селима је већина пољопривредних радника, остало је средње сељаштво.¹⁷⁹ У наведеном броју чланова око 30% је нових.¹⁸⁰ Чланарина се не плаћа.

Провала која је настала у Новом Саду одмах по растурању другог броја *Комуниста* и прогласа захватила је цео илегални актив, осим на територији суботичког партијског округа, где је ухапшено само једно лице. Већина људи је похапшена, а неки су успели да побегну из земље (Хаџ из Новог Сада и Чеби Лајош из Суботице). Нешто раније био је отишао из земље лекар Бер Имре, а Веселинов је по позиву отишао непосредно пред растурање *Комуниста* и прогласа. Провалом је било уништено све што су Пашалић и Веселинов створили. Ударац је био тако тежак да је за извесно време илегална комунистичка активност замрла. Могућности за њено оживљавање и обнављање остале су једино још у Суботици и околини, али без довољно снага и услова да се ван ових оквира прошири.

Две године живота под диктатуром и у све тежој економској кризи мењале су полако карактер комунистичке активности у Суботици и околини. Активност кроз легалне организације допуњавала се све више илегалном борбеном активношћу. Легални облици и садржаји рада све више су постајали средство за јачање илегалне комунистичке активности, нарочито међу млађим. У оквиру друштва „Пријатељ природе“ јавља се група радничке и студентске омладине, која систематски проучава марксистичку литературу. „Радничка самопомоћ“ организује попис незапослених, прикупљање помоћи незапосленима, организује децје обданиште итд. Један од најактивнијих људи и стожер илегалне комунистичке активности постаје штампарски радник Ђура Митровић, активан и у друштву „Пријатељ природе“ и у „Радничкој самопомоћи“, и у радничком спортском друштву, осим тога као ногометни судија у могућности је да обилази околна места. Чеби Лајош је приликом свог одласка њему поверио да настави да организује и води илегалну комунистичку активност у Суботици и околини. Митровић је почетком 1931. образовао Месни комитет са столарским радником Шандором Ивањош (Iványos Sándor), пољопривредним радником Илијом Вујовићем и обућарским радником Маћашем Месарош (Mészáros Mátyás). (Месно руководство у рангу МК—ОК постојало је и раније, али нам његов састав није познат). Током пролећа успоставља и учвршћује везу са комунистима у Бачкој Тополи, а наилази на неке могућности илегалног организовања у Сомбору, Сенти и Ади. Комунисти у Бачкој Тополи, међутим, имају везе у још неким околним селима (по неким подацима одржане су током прве половине године чак две среске конференције¹⁸¹). Али цело ово илегално повезивање стоји без везе са централним руководством, тј. без јасне идејно-политичке оријентације. Стога Комитет одлучује да Митровић формално оде на Радничку олимпијаду у Беч, а да се тамо заправо повеже са централним руководством и добије потребна упутства и најновију литературу. Тако је Митровић крајем јуна и почетком јула 1931. боравио у Бечу више од 10 дана и успео да обави свој задатак. Извештај што га је Митровић поднео централном руководству изазвао је повећану пажњу према Војводини, па оно одлучује на својим седницама од 23. јула и 8. августа¹⁸² да у Војводину пошаље човека на рад који би

¹⁷⁸ Један извештај с краја октобра 1930. каже „да у области постоји пар. организација од 156 чланова“ (АРПЈ, мф. 46/256 356—358) а од тог броја само у Суботици 118 чланова по ћелијама, али су ове податке Пашалић и Веселинов огласили нетачним. (АРПЈ, КИ/175—254, 22.)

¹⁷⁹ АРПЈ, КИ/174/IV.

¹⁸⁰ АРПЈ, КИ/175—254/22.

¹⁸¹ ИАПКВ, бр. 20451, 54, сећање Иштвана Лерика.

¹⁸² АРПЈ, фонд КИ, мф. 46/256 (452) и мф. 46/256 (445—447).

учврстио Покрајински секретаријат, месне комитете и ћелије, што би значило да се рачуна да се из Суботице ради на обнављању илегалне комунистичке активности у целој покрајини. С тим у вези одлучено је да треба „најважније публикације издавати на мађарском језику“, „радити међу пољопривредним радницима“ (што је означено као „један од главних задатака“), освојити руководство „Радничке самопомоћи“, „организовати технику у Војводини“ и „оделити омладинску орг. од партијске“. Све то у оквиру општих задатака „борбе против сектанства и [...] против десних и ликвидаторства“, развијања масовне борбе и штрајкова за непосредне захтеве, учвршћења утицаја међу сељаштвом и везивања тих сељачких организација са радничким, искоришћавање легалних могућности у синдикатима, спортским и културним организацијама „и свугде где има маса радника“ итд.

По повратку Митровић „је реферисао о свом путу, рекао [...] је да је дошао у везу са људима из Централног комитета који су му дали упутство за даљи рад. Ово упутство било је израђено у 8 тачака. Требало је да служи као основа изградње илегалних синдиката. Углавном оно је говорило како да се организују и изграде уличне групе, које ће по напред одређеном плану водити економску борбу за делимитичне захтеве, како ће се групе једна с другом споразумевати и повезати и на који начин ће развијати даљу акцију“¹⁸³.

Митровић је по повратку заједно са осталим члановима комитета предузео поред осталог да обезбеди технику, и то у Бачкој Тополи (то је било у складу са актуелним конспиративним захтевима да се тзв. техничко лице, тј. техничка служба одвоји од руководства). Ту се овога посла прихватио пољопривредни радник Иштван Лерик (Lérik István). Требало је, међутим, да за 1. август стигну леци из Беча. Митровић је са члановима Комитета припремао њихово растурање, али леци нису стигли. На дан 1. августа леци су се ипак појавили на неколико места уграду и полицији је извршила масовна хапшења која нису погодила илегалне активисте. Ово је Митровића и остале изненадило. Испоставило се да је материјал послат студенту медицине Александру Штајнфелду (Steinfeld Sándor), који није знао коме да га преда, а нико није долазио по њега, па га је са једним пријатељем разбацао у ноћи уочи 1. августа.¹⁸⁴ После овог случаја Митровић више није чекао на летке централног руководства, већ је за 15. август, поводом годишњице ступања на престо краља Александра, сам направио летак и организовао његово растурање.¹⁸⁵ Својом активношћу он је већ био постао сумњив полицији, па га је ова одмах после растурања летка 15. августа тражила. Митровић је због тога илегално побегао из земље и у Бечу централном руководству поднео подробен извештај о развоју илегалне комунистичке активности у Суботици и околини.¹⁸⁶ У њему поред осталог пише:

„Један од ванредно важних партијских задатака је организационо изградња изнутра...“

„Једино Суботица, Б. Топола, Ада, Б. Петрово Село, Чантавир и Фекетић имају своје МК, али који опет нису потпуни. Главно је то да ова места наспрам осталих имају другове, који свршавају њихове

¹⁸³ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 6/32, саслушање Александра Ивањоша од 13. II 1932. — У фонду КИ нашли смо План рада по синдикалној линији, где се тачка VI. односи на Војводину и гласи: „Суботица, у Жељ. радион. и твор. коже и цип. створити орг. у склопу реф. синдик. На пољопр. радн. сконцентр. рад и орг. у реф. савез пољопр. радн. окупљати наше снаге изнутра и извана у свима местима, где се што пре могу пофатати везе с њима“. мф. 46/256 (529—531), на документу стоји датум 13. окт. 1932, штампбиљом отиснут, али је то очигледно каснији датум него што је постанак документа.)

¹⁸⁴ ИАПКВ, бр. 14682, 104, сећање дра Александра Штајнфелда.

¹⁸⁵ АРПЈ, фонд КИ мф. 46/256 (510—513).

¹⁸⁶ Исто.

месне ствари. Уз ово морамо додати још 4 пустаре, које су повезане са најближим местима. У поменутих местима осим Суботице постоји цирка 32 земљорадничке ћелије са око 160 чланова. Међу овима је претежан део из распуштених земљорадничких синдиката (Савеза пољопривредних радника у оквиру Независних синдиката — Ђ. М.). Међу истима ванредно мали број способнијих за самосталан рад. Суботица од 17. ћелија је свега остало 12, јер су се неки другови удаљили из места услед беспослице. Од овога броја су четири индустријске, а остало су земљорадничке. У државним установама има: на пошти једна, на железници 2 и у штампарији државних железница 1. Ћелије имају обично 3, највише 4 члана [...] Нови Сад нам до сада неприступачан, јер осим другова који су затворени друге не познајемо. Тако једно најважније место у Војводини стоји без организације. Сомбор исто стоји без икакве организационе јединице. Знамо само за старије другове који су од реда сви експонирани. Један део од њих се сакупио око другова Секеља, а други део представља неку „борбенију“ фракцију, али и једни и други одбацују стварни рад, јер су експонирани, па као такви онемогућени. Пошто око Сомбора имамо неколико села, то смо од сомборских другова тражили, да нас са истима повежу, али до данас нису томе удовољили премда су обећали. Веза са В. Вечереком, коју смо имали је прекинута, јер преко кога је била подржавата, био је за кратко време затворен...¹⁸⁷ „Обраћали смо се старијим друговима да нас повежу са млађима, који нису експонирани. Али пошто је то пало баш у она два месеца када пољопривредни радници раде напољу, то се није могло у том погледу ништа коначнога свршити...“ „Али главна потешкоћа лежи у томе, што за ову покрајину нисмо имали човека који би имао довољно времена да стално путује од места до места и да свршава партијске ствари.“

Такав човек је у том тренутку већ био у Војводини и у Сомбору је 1. септембра тражио Хок Рудолфа и остале из његове групе. Пошто је дознао да су они у затвору, намеравао је да оде у Суботицу до „Бранка“ (Ђуре Митровића — Ђ. М.), али му је речено да је боље да тамо не иде јер полиција трага за „Бранком“ и хапси.¹⁸⁸ (Ухапшена су била извесно време три радника, али су због недостатка доказа пуштена¹⁸⁹.) Тако је илегалац, који је имао званичне исправе на име радника Јусуфа Тулића, а у ствари Воја Семлекан, обућарски помоћник, отишао у Банат и тамо се повезао са неколицином старијих комуниста из Меленаца, Кумана и Зрењанина. Успео је да одржи један састанак у Меленцима и један у Зрењанину, да окупи људе и припреми их за организован рад, али му се крајем месеца (24. септембра) услед сопствене непажње десила незгода због које је ухапшен. Дошло је до провале и хапшења и осталих људи и тако је та акција у зачетку пропала.¹⁹⁰

Војводина, међутим, није била препуштена сама себи. Покрајински секретар КПЈ за Србију имао је задатак да ради на обнављању и јачању илегалне комунистичке активности и у Војводини. Успео је да у Новом Саду, Бачком Градишту и Зрењанину¹⁹¹ нађе људе који би могли нешто учинити, али до њиховог повезивања са Суботицом није дошло и то су остале неискоришћене могућности.

Митровићев одлазак није онемогућио рад комуниста у Суботици и Бачкој Тополи. У Бачкој Тополи Лерик је успео да израђује летке, па је захтевао од руководства у Суботици да припреми акцију за растурање летака. Политички тренутак је тражио једну такву акцију, јер су се на основу октроисаног устава припремали избори за новембар. Лерик је сам израдио два летка. Покушао је да за ову акцију придобије Секеља из Сомбора, али је овај одбио (Секељ и још неки

¹⁸⁷ Нисмо успели да откријемо с киме је одржавана веза у Зрењанину.

¹⁸⁸ ИАПКВ, бр. 20662, сећање Јаноша Херцера.

¹⁸⁹ АРПЈ, фонд КИ мф. 46/256 (510—513).

¹⁹⁰ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 33/31.

¹⁹¹ АРПЈ, фонд КИ мф. 46/256 (571—577).

комунисти из Сомбора, Сенте и Аде ангажовали су се као политички агитатори у корист кандидата владине, једине странке која је излазила на изборе¹⁹²). Онда је просто наметнуо акцију суботичким комунистима, па су леци растуруени у Суботици, Бачкој Тополи и Ади 4/5, односно 7. новембра 1931.¹⁹³

Митровићевим одласком суботички Месни комитет је дошао у незавидан положај да му група старијих комуниста, бивших синдикалних руководилаца, оспорава легитимност, а осим тога у њему самом испољило се колебање према живљој илегалној активности коју су захтевали неки млађи чланови и Јерик из Бачке Тополе. Јерик је чак захтевао да се поради на издавању једног листа. У таквим околностима руководство одлучује децембра да пошаље једног члана у Беч, да добије упутства и литературу од централног руководства, а уједно да пребаци преко границе два омладинца из Бачке Тополе, за којима полиција трага после растурања летака (а један од растурача био је ухапшен). Уједно је са овом групом пошао у Беч и један „делегат“ старијих комуниста из Суботице, да од централног руководства затражи да не призна садашње месно руководство. Из Беча се вратио само члан Месног комитета са пуним овлашћењима и детаљним упутствима за рад. Један од најважнијих задатака био је да се повежу људи из Новог Сада, Бачког Градишта и Зрењанина и да се поради на обнављању илегалне комунистичке активности у целој покрајини. Припремљени су леци које је требало растурати у Суботици, Бачкој Тополи, Новом Саду, Зрењанину, Ади, Сенти, Великој Кикинди и другим местима. Била је тек успостављена веза са Зрењанином, а из Новог Сада је требало да се јави човек. Међутим, приликом разношења летака, у Кикинди је дошло до хапшења, које се одмах протегло на Суботицу, Бачку Тополу, Сенту и Сомбор. Леци су ипак растуруени у Суботици и Бачкој Тополи¹⁹⁴. Овом провалом било је разбијено и последње организовано упориште КПЈ и СКОЈ-а у Војводини.

Пропагандна комунистичка активност у Војводини и изгледи за даљи организационо-политички развитак

У изучаваном периоду у Војводини је издато и растурано дванаест врста илегалних комунистичких летака (али је акција растурања илегалних летака било више, јер је сваке године растуран и по неки летак добијен од централног руководства). Ово је управо импозантна количина када се има у виду да су КПЈ и СКОЈ у свом унутрашњем развоју у то време били у озбиљној кризи. С тим у вези значајно је да су 1929. растурана само три летка, док их је 1930. растурано пет, а 1931. четири. Разлика у односу према 1929. још је већа у 1930. по томе што су те године издата и растурана два броја листа *Комунист*, органа ПККПЈ и ПКСКОЈ-а. Ови подаци, упоредо са садржајем летака, веома рељефно одражавају политички и организациони развитак КПЈ и СКОЈ-а у Покрајини. Велика провала јуна 1929. стоји између првомајског прогласа у коме нема позива на оружани устанак и изградњу илегалних синдиката и јулских летака у којима је тај позив главна тема. У првомајском прогласу тражи се само обустава рада на дан првог маја; помиње се „ликвидација“ радничког законодавства и у вези с тим продужење радног дана; нападају се социјал-реформисти као буржоаски прирепци и спроводиоци владине политике итд. У тексту летка не помиње се шестојануарска диктатура нити

¹⁹² АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 6/32, саслушање Кароља Чеха (Cseh Károly) од 10. II 1932; М. Бељански, Преглед развитака радничког покрета КПЈ у Сомбору и околини (1921—1941), рукопис, 355. Засад нисмо у могућности да објавимо ову појаву.

¹⁹³ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, бр. 6/32.

¹⁹⁴ Исто.

се о њој говори; само се на једном месту употребљава израз „данашња разбојничка влада“, а на другом „режим убојица“. Једино се при крају летка у једној пароли каже: „доле војно-фашистичка диктатура!“¹⁸⁵ Јулски леци су у првом реду у вези са провалом, јер позив на устанак везују директно за отпор терору који се спроводи над активистима и припадницима револуционарног крила радничког покрета.¹⁸⁶ То нам казује да су терор а посебно провала одиграли одређену улогу у унутрашњој идеолошко-политичкој борби, која је дубоко раздирала цео војвођански партијски и скојевски актив.

У свим писаним материјалима осећа се снажан утицај илузије о устанку и могућности рата против Совјетског Савеза, па се у првомајском прогласу из 1930. говори: „Војници откажите послушност немојте да пуцате на вашу браћу који се бору за веће парче хлеба за слободу окрените ваше оружје против ваших мучитеља официра и крваве диктатуре прелазите на страну ваше браће радника и сељака! Браћо војници кад вас поведу у рат против братске црвене армије радног народа целог света братајте се с њом прелазите са свом ратном спремом и заједно с њом раме уз раме борите се против светских богаташа а за владу радника и сељака на читавом свету!“¹⁸⁷ Августовски летак из 1930. сав је посвећен одбрани Совјетског Савеза: „Сви на заштиту Сов. Русије. Војници у случају рата против Русије, сви на страну Црвене Војске. Рат — империјалистичком Рату.“¹⁸⁸ И у другим материјалима понављају се исти ставови. Они заправо само изражавају схватање да је један од битних услова за отпочињање грађанског рата рат против Совјетског Савеза (рат против Совјетског Савеза претворити „у грађански рат за обарање своје властите буржоазije, за успоставу Радничко сељачке совјетске власти!“¹⁸⁹). А све се то темељи на оцини Шестог конгреса Комунистичке интернационале да „Југославија припада земљама са средњим нивоом развитка капитализма, у којој још постоје остаци полуфеудалних односа, нерешено национално питање, недовршена буржоаско-демократска револуција, али у којој има извесан минимум материјалних предуслова, неопходних за социјалистичку изградњу“¹⁹⁰, Четврти конгрес КПЈ даље утврђује да „борба хрватског сељачког покрета и покрета осталих угњетених нација од постанка Југославије, па и задњи широки покрет сељаштва и угњетених нација, представља, по својој објективној садржини (борба против империјализма, националног угњетавања, феудалних преостатака, монархије, апсолутизма — за националну независност, поделу земље, републику), Буржоаско-демократску револуцију“ као прелазну фазу к социјалистичкој револуцији“; у којој „се већ од почетка и сада, с класном борбом пролетаријата и сиромашног сељаштва и с борбом пролетаријата против национално реформистичке буржоазije за хегемонију и КПЈ за водећу улогу у покрету угњетених нација врши процес престајања буржоаско-демократске револуције у прву фазу социјалистичке револуције.“¹⁹¹ Она би требало да почне као отпор терору у виду оружаних акција, али се кроз материјале централног руководства види, и поред упутстава о организационо-политичком раду, једно очекивање да масе саме спонтано крену у оружану борбу, односно да се војници сами одупру рату против Совјетског Савеза, па да им се онда комунисти само ставе на чело и воде

¹⁸⁵ ИАПКВ, бр. 18547.

¹⁸⁶ ААПВ, фонд ОБУДВ II-14972/30; ИАПКВ, бр. 7710.

¹⁸⁷ ИАПКВ, бр. 14817.

¹⁸⁸ ИАЗр, фонд ОСВБ, кзп. бр. 1090/1930.

¹⁸⁹ ИАПКВ, бр. 15459, Захтјеви беспослених радника.

¹⁹⁰ *Историјски архив КПЈ*, Конгреси, и земаљске конференције КПЈ 1919—1937, Београд 1949, 211 (Резолуција о извештају о VI конгресу КИ.)

¹⁹¹ Исто, 157. (Резолуција о привредном и политичком положају Југославије и о задацима КПЈ.)

даље њихову борбу. С тим у вези истицање пароле о праву на само-опредељење свих националних мањина у првомајском прогласу из 1930.²⁰² оставља утисак о склоности ка вештачком изазивању немира и нереда, поготову што се истовремено из Мађарске шире снажни таласе ревизионистичке акције и пропаганде. Исти утисак остављају и коментатори важнијих светских збивања у оба броја *Комуниста*²⁰³. Успеси кинеске револуције, француске хегемонистичке тежње у Европи и намере да се покрене рат против Совјетског Савеза, успеси социјалистичке изградње у Совјетском Савезу итд. користе се за подстицање радних слојева на насилне акције против режима диктатуре.

Одједи унутрашњих друштвених збивања су, међутим, далеко занемљивији, иако су потиснути у други план. У вези са расламсалим расправама о ревизији радничког заштитног законодавства првомајски проглас из 1930.²⁰⁴ истиче низ актуелних захтева: против снижавања надница, за скраћење радног времена, за помоћ беспосленима, за скраћење времена шегртовања, против отпуштања с рада, нарочито жена породиља, за колективне уговоре итд. Осим тога, први број *Комуниста* доноси посебан чланак под насловом „*Још чврстије у оковима*“, поводом погоршавања положаја шегрта у предлогу Закона о радњама. Даље, *Комунист* у свом првом броју у чланку „*Са једне листице три коже*“ коментарише увођење кулука по Закону о непосредним путевима и опорезивање радничке наднице по Закону о непосредним порезима. А у вези са оснивањем југословенског „Сокола“ и бројним соколско-југословенским манифестацијама имамо летак који говори искључиво о „Соколу“ као организацији која „ће у крви гушити сваки ослободилачки покрет радних маса за веће парче хлеба за слободу и бити у рату против радничко-сељачке совјетске Русије једини ослонац богаташа“.²⁰⁵ Та тврдња се детаљније образлаже у другом броју *Комуниста* у чланку „*Радна омладина у служби диктатуре*“. Најкарактеристичнији детаљ у летку од 15. августа 1931. је помињање зборовна мађарске мањине и тврдња у вези с тим да на те „манифестације лојалности [...] полиција и жандари под пушком терају народ [...]“²⁰⁶ Реч је о томе да је од краја марта до почетка јуна одржан велики број зборовна Мађара из Бачке и Баната, на којима су ови изјављивали лојалност краљу и влади и захвалност режиму за националну толеранцију.²⁰⁷ Зборови су у ствари били инсценирани као одговор на појачану ревизионистичку акцију званичних мађарских кругова. У вези са положајем радног сељаштва у лецима се помињу кулук, порески намети, монополска трговина житарицама, па се на основу тога позива на отпор режиму и давање подршке борби радничке класе против режима и друштвеног поретка. У том смислу најкарактеристичнији је летак од јануара 1932. који гласи: „Радници! немојте и даље трпети нитковлуке овога друштва, што народу кожу дере. Сабийте се у револуционарне организације и извојугте за себе бољу будућност. Захтевајте да вам се ваше жито одмах исплати и да се монопол укине. Ускратите кулук и уплату пореза, ни једну пару, ни једног човека немојте дати разбојничко капиталистичким бандитима. Узвикните кроз цео свет, доле са капиталистичким системом, сву власт радном народу. Живела комунистичка партија. Живела совјетска унија.“²⁰⁸

Тако видимо да су писани материјали додирнули или коментари-сали сва важнија друштвена збивања војвођанског и општијег зна-

²⁰² ИАПКВ, бр. 14817.

²⁰³ Вид.: Б. Милановић, *Комунист, Зборник за друштвене науке* МС, 46/1967.

²⁰⁴ ИАПКВ, бр. 14817.

²⁰⁵ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, група Согрора бр. 20197/671.

²⁰⁶ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, група Согрора бр. 20207/681.

²⁰⁷ Види Југословенски дневник, Нови Сад — Суботица: бројеве од марта до јуна 1931.

²⁰⁸ АРПЈ, фонд ДСЗЗД, група Согрора бр. 20188/662.

чаја, тли се њихово политичко искориштавање карактерише истрчавањем (пароле на устанак), у коме леже важни узроци слабостима, грешкама и њиховим последицама у организационо-политичком развоју илегалне комунистичке структуре. Ипак леци својим присуством и својом садржином показују да је КПЈ била она идејна снага која је одлучно и бескомпромисно иступала против назадњачке, штећинске и злочиначке политике решавања привредне и државне кризе на рачун радних слојева, против насилног гушења револуционарног крила радничког покрета и разних мера економског и политичког обесправљивања радничке класе и радних слојева уопште. То је и био један од важних чинилаца каснијег организационо-политичког обнављања КПЈ и СКОЈ-а у Војводини и широког размаха њихове активности. Политичко истрчавање било је повод и један од непосредних узрока унутрашњем идејно-политичком зрењу и раслојавању које смо настојали што рељефније да прикажемо. Ниједна организационо-политичка тенденција није имала реалних изгледа да буде стварни реализатор даље изградње и јачања борбеног савеза радника и сељака, чија је потреба управо постала вапијућа. Јер се класна свест не може ефикасно одржавати без практичне борбе за класне интересе, а осим тога просветарска је пракса заправо покренула супротан процес изоловања радника од сељака. И јер би две илегалне организације на практично истој линији деловања само успоравале кретање у жељеном правцу, а осим тога ова пракса је авангардне кадрове водила у изолацију од маса које су очекивале практична решења у борби против мера економско-политичког обесправљивања. Легалистичка и просветарска пракса углавном је обустављала револуционарну класну борбу, и партијске организације сводила на затворене и уске читалачке кружоке, док је борбена илегална пракса излагала комунисте најжешћим ударцима диктатуре. Обе праксе водиле су до исте крајње последице, до привременог жењавања и обустављања, односно до пораза револуционарне класне борбе. Али жива пракса никад није чиста реализација могућности. Постојеће друштвено-политичке околности захтевале су јачање револуционарне класне борбе, па је једна од две праксе објективно стварала себи могућност сопственог преображаја у поновног покретача и носиоца те борбе. У периоду који смо приказали дошло је само до издвајања и супротстављања две различите праксе. Испитујући ову појаву у развоју војвођанског дела КПЈ и СКОЈ-а нашли смо да је била жилава и широко распрострањена за све време које овде изучавамо²⁰⁹, да је са своје стране допринела растројству КПЈ и СКОЈ-а у Војводини, па запажамо да је легалистичка пракса, иако је у себи садржавала елементе критичног односа према нереалној линији централног руководства на илегалне синдикате и оружани устанак, водила ликвидаторству. Насупрот томе, обнављање организација и руководства вршило се деловањем оних снага које су се придржавале директива и опште линије централног руководства, упркос њиховој нереалној општој усмерености и под дејством борбе против ликвидаторских тенденција и појава отпочела је у редовима комуниста смена генерација, која је довела, нове, млађе чланове са новим, друкчијим револуционарним искуством, какво је одговарало новим условима живота и класне револуционарне борбе. Та два момента ће поред других у новоствореним околностима бити одлучујућа за почетак савлађивања изолације у коју су КПЈ и СКОЈ привремено запали.

Борђе МИЛАНОВИЋ

²⁰⁹ Аутор је у оквиру дискусије о Прегледу историје СКЈ, у Београду 12. јуна 1964. прочитао свој рад „Значај идејно-политичког разилажења међу комунистима у првим годинама шестојануарске диктатуре за даљи развој КПЈ и СКОЈ-а у Војводини“.

Джордже Миланович

ИЗОЛЯЦИЯ И РАСПАД КПЮ И СКМЮ В ВОЕВОДИНЕ В ПЕРИОД
ШЕСТИЯНВАРСКОЙ ДИКТАТУРЫ В 1929—1931 ГОДАХ

Политическое и организационное развитие КПЮ в Воеводине после установления диктатуры 6 января 1929 года до провала в Субботице в январе 1932 года, когда были ликвидированы последние остатки организации, созданной до IV съезда КПЮ, сопровождалось глубоким процессом внутренних столкновений.

В означенный период основная активность коммунистов была направлена на ликвидацию политики и практики режима диктатуры насильственного установления социального мира и утупления национальных противоречий, классовой борьбы с помощью разных мер экономического и политического бесправия рабочего класса в целом и уничтожения путем суровых репрессий против КПЮ и СКМЮ субъективных революционных сил рабочего класса. Выдвижение лозунга о необходимости поддержки и руководства народным и рабочим отпором диктатуре вплоть до организации революционной вооруженной борьбы за свержение режима диктатуры и капиталистического строя привело к политической изоляции и организационному развалу КПЮ и СКМЮ. Их практическая деятельность все больше сводилась к тому, чтобы сохранить организации, активность которых ограничивалась агитационно-пропагандитской деятельностью. Все это происходило под знаком внутренней идейно-политической борьбы за приспособление к новым условиям, в которой от КПЮ отпадали те, кто не мог отказаться от чрезмерно узких и изживших себя форм борьбы, а новое поколение революционеров переживало тяжелы, хотя и временные, поражения.

Основой и кругом деятельности КПЮ и СКМЮ в период, предшествовавший IV съезду КПЮ, было создание единого фронта трудовых слоев, рабочего класса и крестьянства, в борьбе за прогрессивное решение национальных и вообще общественных противоречий. В период до IV съезда, т.е. до установления режима шестиянварской диктатуры, эта деятельность имела успехи, в то время, как в условиях диктатуры выявились характерные черты острого поворота под давлением новых условий и большого внутреннего отпора части активистов и членов запрещенных Независимых профсоюзов (среди них были и ведущие коммунисты) генеральной линии КПЮ на вооруженное восстание и создание нелегальных профсоюзов.

Самыми известными и значительными личностями нелегальной коммунистической деятельности в рассматриваемом периоде были рабочий столяр Джура Пашалич, секретар ЦК СКМЮ Петар Попович-Ага, радник металлист Йован Веселинов, типограф Джура Митрович и сельскохозяйственный рабочий Иштван Лерик. В организационном отношении их активность постоянно слабеет. Провал в июне 1930 года уничтожил результаты деятельности Петра Поповича-Аги, большой провал в ноябре 1930 года уничтожил результаты активности Пашалича и Веселинова, имевшие исключительное значение для континуитета нелегальной коммунистической деятельности в Воеводине; провал в январе 1932 года уничтожил результаты активности Митровича и Лерика. Но, несмотря на организационное ослабление и даже можно сказать развитие со стороны режима, в идейно-политическом отношении молодые, более боевые и революционно настроенные элементы одрежали решающую победу во внутренней борьбе над теми, кто сопротивлялся активному отпору диктатуре. Эта внутренняя идейно-политическая борьба пережила два переломных момента. Первый — большой провал в июне 1929 года, который уклоняет часть носителей так наз. ликвидаторской тенденции и тем самым создает простор для действий малочисленных сил, стремившихся проводить линию КПЮ на создание нелегальных профсоюзов и подготовку восстания. Это нашло отражение в листовках 1929 года. Первомайская листовка не содержит призыва к созданию нелегальных профсоюзов и к восстанию, а две небольших листовки, вышедшие в конце июля, т.е. после провала, призывают к восстанию. Вторым переломным моментом явилось принятие резолюции областным руководством КПЮ, совещание которого состоялось 20 августа 1930 года в Субботице. В резолюции осуждается ликвидаторская тенденция и один из ее влиятельных представителей. Резолю-

ция была опубликована в первом номере газеты „Коммунист“, органе областного руководства КПЮ. Ее принятие свидетельствует о том, что боевые элементы в Воеводине стали ревающим фактором в нелегальной коммунистической деятельности и что дальнейшее политическое и организационное развитие КПЮ и СКМЮ зависит от них.

В завершающей части работы показано, что было издано и распространено воеводскими коммунистами в течение трех лет и констатируется, что в политическом и организационном отношении дошло до выделения и противопоставления двух различных практик, из которых ни одна в данных условиях не имела реальных возможностей стать носителем дальнейшего развития и усиления боевого союза рабочих и крестьян, потребность в котором стала необходимой. Легалистская практика, основанная на существовании легальных профсоюзов, хотя и содержала элементы критического отношения по отношению к нереальной линии центрального руководства на создание нелегальных профсоюзов, вела к ликвидаторству, так как прекращала революционную классовую борьбу, а партийные и молодежные организации сводила к закрытым и узким читательским группам. В то же время, боевая нелегальная практика подвергала коммунистов самым жестоким ударам диктатуры. Обе практики приводили к одному и тому же последствию: временному прекращению и ослаблению, то есть к поражению революционной классовой борьбы. Но развитие общественно-политических условий требовало усиления революционной классовой борьбы, поэтому одна из названных практик объективно создавала возможность для собственного преобразования и нового двигателя и носителя этой борьбы. Эту возможность создавали те силы, которые придерживались директив и общей линии центрального руководства, несмотря на ее общее нереальное направление, так как поддерживали контингент нелегальной коммунистической деятельности.

Összefoglalás

Dorđe Milanović

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA PÁRT ÉS A JUGOSZLÁV IFJÚKOMMUNISTA SZÖVETSÉG VAJDASÁGI SZERVEZETEINEK IZOLÁLÁSA ÉS BOMLÁSA A JANUÁR HATODIKAI DIKTATÚRA IDEJÉN 1929-TŐL 1931-IG

Vajdaságban a JKP és a SKOJ politikai és szervezeti fejlődése az 1929 január 6-i diktatúra kikiáltása utáni időszakban, egészen az 1932 januári szeptemberi bukásig (ami lerombolta a JKP IV. kongresszusáig megteremtett szervezet maradványait is) mélyeséges forrongásban volt.

Az illegális kommunista tevékenység legfőbb célkitűzése ebben az időszakban az volt, hogy megbomlassza a diktatúra rendszerének politikáját és gyakorlatát, amely arra irányult, hogy a nemzetiégi ellentétek erőszakos elfojtásával, erőszakkal helyreállítsa a szociális békét, azaz hogy különféle gazdasági és politikai rendszabályokkal, a munkásosztály egészének jogfosztásával elfojtsa az osztályharcot, és hogy a JKP és a SKOJ kíméletlen üldözésével megsemmisítse a forradalom szubjektív erőit. Eltekintve attól, hogy jelszavakban szükségesnek tartották azt, hogy serkenteni és vezetni kell a nép és a munkásság ellenállását a diktatúrával szemben, és hogy ezt az ellenállást forradalmi fegyveres harocccal kell fejleszteni a diktatorikus rendszer megdöntésére és a kapitalista társadalmi rend megszüntetésére, a JKP és a SKOJ politikailag elszigetelődött és szervezetenként is felbomlott. A JKP és a SKOJ gyakorlati tevékenysége egyre inkább a szervezet pusztá léteének fenntartására és agitációs-propaganda tevékenységre szorítkozott. Az események ilyen folyamatát erőteljes belső eszmei-politikai harc jellemezte, azzal a céllal, hogy hozzáidomuljanak az újonnan előállt helyzetekhez. Ebben a küzdelemben kihullottak a JKP-ből mindazok, akik nem tudtak megszabadulni az eddigi küzdelem túlságosan szűkre szabott és korszerűtlen formáitól, miközben az új, harcossabb, forradalmi nemzedék az előretörésre irányuló erőfeszítések közben súlyos, (de átmeneti jellegű) vereségeket szenvedett.

A nemzeti és általános társadalmi ellentétek haladó szellemű megoldásért vívott küzdelemben a JKP és a SKOJ tevékenységének alapja és kerete közvetlenül a JKP IV. kongresszusa előtt és utána a munkásrétegek, a munkásosztály és a parasztság egységes frontjának kialakítása volt. A JKP IV. kongresszusáig, illetve a január 6-i diktatorikus rendszer felállításáig ez a tevé-

kenység sikereket ért el, míg a diktatúra új feltételei között éles fordulatot vett, mégpedig az újonnan előállott körülmények és a betiltott független szakszervezetek aktivistái és tagjai többsége részéről megnyilvánuló nagy belső ellenállás következtében (az aktivisták és tagok között voltak vezető kommunisták is). Ez az ellenállás a JKP-nak az illegális szakszervezetekre és a fegyveres felkelésre vonatkozó általános irányvonala ellen irányult.

A jelzett időszakban az illegális kommunista tevékenység legjelentősebb személyiségei az alábbiak voltak: Đura Pašalić bútoripari munkás, Petar Popović-Aga, a SKOJ Központi Vezetőségének titkára, Jovan Veselinov vasmunkás, Đura Mitrović nyomdász és Lérić István mezőgazdasági munkás. Szervezeti szempontból tevékenységük állandóan gyengült. Az 1930. júniusi lebukás megsemmisítette Petar Popović-Aga tevékenységének eredményeit; az 1930. novemberi nagy lebukás megsemmisítette Pašalić és Veselinov tevékenységének eredményeit, amelyek rendkívül nagy jelentőségűek voltak a vajdasági illegális kommunista tevékenység folyamatossága szempontjából; az 1932. januári lebukás megsemmisítette Mitrović és Lérić tevékenységének eredményeit. A szervezeti gyengülés és a rezsim bomlasztó tevékenységének ellenére az eszmei-politikai szempontból fiatalabb, harcossabb és forradalmibb beállítottságú elmek döntő győzelmet arattak a belső harcban azok fölött, akik elleneztek a diktatúra elleni aktív ellenállást. Ennek a belső eszmei-politikai harcnak két sorsdöntő mozzanata volt. Az első az 1929. júniusi nagy lebukás, amely eltávolította az úgynevezett likvidációs irányzat élharcosainak egy részét, és ezzel nagyobb mozgási területet hozott létre azoknak a kisebb számú erőknak a tevékenységéhez, amelyek arra törekedtek, hogy megvalósítsák a JKP-nak az illegális szakszervezetekkel és a felkeléssel kapcsolatos irányvonalát. Ez megnyilvánult az 1929. évi röpcédulákban is. A május elsejei röpcédulákban nincs felhívás az illegális szakszervezetek megszervezésére és a felkelésre, a lebukás után, július végén kiadott két kis röpcédula viszont már felkelésre szólít fel. A második sorsdöntő mozzanat a JKP tartományi vezetőségének 1930. augusztus 20-án megtartott ülésén hozott határozat volt, amelyben elítélték a likvidációs irányzatot és annak egyik befolyásos élharcosát. A határozatot a Komunist című illegális lapban, a JKP tartományi vezetősége lapjának első számában tették közzé. A határozat azt mutatja, hogy a vajdasági JKP harcos elemei döntő tényezővé váltak az illegális kommunista tevékenységben, és hogy rajtuk múlt a JKP és a SKOJ további politikai és szervezeti fejlődése.

A munka befejező részében azokat az írásbeli anyagokat mutatjuk be, amelyeket a vajdasági kommunisták írtak és adtak ki ebben a három évben és megállapíthatjuk, hogy politikai, szervezési tekintetben két eltérő gyakorlat jött létre és fordult szembe egymással. Az adott körülmények között egyiknek sem volt reális kilátása arra, hogy hordozója legyen a munkás-paraszt harci szövetség építésének és erősítésének, pedig ez már égető szükségé vált. A legális szakszervezetek fennállásán alapuló legalista gyakorlat, noha bizonyos kritikával fordult a Központi Vezetőségnek az illegális szakszervezetekkel és a felkeléssel kapcsolatos irreális irányzat felé, a likvidációs irányzat felé vezetett, mert leállította a forradalmi osztályharcot és zárt, szűkkörű olvasóköri színvonalára szállította le a párt és a SKOJ szervezeteit. A harcoss illegális gyakorlat azonban ezzel szemben a diktatúra legszilajabb csapásainak tette ki a kommunistákat. Mindkét gyakorlat azonos végeredményt hozott, a forradalmi osztályharc ideiglenes ellenyulását és leállítását, illetve annak vereségét. A társadalmi-politikai körülmények fejlődése azonban megkövetelte a forradalmi osztályharc erősödését és ezért e két gyakorlat egyike objektív lehetőségeket teremtett arra, hogyvismét a küzdelem megindítójává és hordozójává alakuljon át. Ezt a lehetőséget éppen azok az erők teremtették meg a maguk számára, amelyek betartották a Központi Vezetőség utasításait és általános vonalát, eltekintve annak irreális, általános irányzatától, mert fenntartották az illegális kommunista tevékenység folyamatosságát.